

**Prawo zobowiązań -
część ogólna.
System Prawa
Prywatnego. Tom 5**
Wydanie 3.

Rozdział I. Wprowadzenie do części ogólnej zobowiązań¹

Spis treści

	Nb
§ 1. Zobowiązanie: pojęcie i konstrukcje	1
I. Charakterystyka ogólna relacji: zobowiązanie i prawo zobowiązań	1
1. Powinność normatywna i pozanormatywna a zobowiązanie	1
2. Zobowiązania regulowane w prawie cywilnym	2
3. Współstosowanie Kodeksu cywilnego i przepisów pozakodeksowych w zakresie zobowiązań	4
4. Subsydiarność regulacji normatywnej prawa zobowiązań: zastosowanie <i>iuris dispositivi</i> i tego konsekwencje	7
5. „Przenikalność” prawa zobowiązań dla innych porządków normatywnych – pierwiastek etyczny w prawie	9
6. Demokracja prawa zobowiązań umownych: przejawy i konsekwencje	14
II. Podstawowe pojęcia i instytucje prawa zobowiązań	18
1. Rola zasad, pojęć, konstrukcji prawnych w prawie zobowiązań	18
2. Pojęcie zobowiązania	19
3. Źródła zobowiązania	20
A. Umowa	20
B. Faktyczne stosunki umowne	21
C. Jednostronne czynności prawne	22
D. Zdarzenia prawne (delikty, bezpodstawne wzbogacenie)	23
E. Orzeczenia sądowe	24
F. Akty administracyjne	25
4. Zobowiązanie i podmiotowe prawa bezwzględne	26
5. Rozszerzona skuteczność zobowiązania	28
6. Zobowiązanie i majątek	30
7. Wiąż między długiem i odpowiedzialnością; wieloznaczność pojęcia „odpowiedzialność”	31
8. Odpowiedzialność cywilna (osobista) i jej ograniczenia	33
III. Mechanizm kreacji zobowiązania przez umowę i prawo	36
1. Konieczność odróżniania umowy od zobowiązania z niej wynikającego	36
2. Treść umowy – treść zobowiązania	37
3. Mechanizm kształtowania treści zobowiązania przez treść umowy i inne prawnie relewantne czynniki	38
IV. Wykładnia treści zobowiązań	43
1. Narzędzia interpretacyjne a treść zobowiązania	43

¹ Tekst rozdziału stanowi aktualizację opracowania z wydań poprzednich, jednak do obecnego wydania został przygotowany wyłącznie przez K. Osajdę.

Rozdział I. Wprowadzenie do części ogólnej zobowiązań

2.	Wykładnia oświadczeń woli i umów	44
3.	Wykładnia zwyczaju	47
4.	Zasady współżycia społecznego i ich interpretacja	48
5.	Wzorce umowne i ich interpretacja	50
V.	Wykładnia prawa zobowiązań	52
1.	Wykładnia prawa zobowiązań a wykładnia innych działów prawa	52
2.	Reguły interpretacyjne przewidziane w Księdze III Kodeksu cywilnego (konkretne reguły interpretacyjne, materialne reguły wykładni)	53
3.	Materialne reguły wykładni prawa umów zawarte w zasadach wypracowanych w ramach współpracy międzynarodowej (UNIDROIT, PECL, DCFR)	54
4.	Zawodność reguł preferencyjnych: <i>lex specialis derogat legi generali; lex posterior derogat legi priori; lex superior derogat legi inferiori</i> w związku ze strukturą prawa zobowiązań	55
5.	Wykładnia przyjazna dla prawa europejskiego	56
§ 2.	Funkcje zobowiązań i prawa zobowiązań	57
I.	Zobowiązanie jako narzędzie wymiany oraz ochrony majątku i dóbr niematerialnych	57
II.	Ewolucja obrotu i jej wpływ na prawo zobowiązań	59
1.	Zmiany w obrocie	59
2.	Upowszechnienie masowych i nowoczesnych postaci obrotu	60
3.	Transgraniczność obrotu	63
4.	Upowszechnienie się obrotu elektronicznego	64
5.	Wzrost oczekiwań co do ochrony przed ryzykami wynikającymi z uczestnictwa w życiu społecznym	65
6.	Spór o proporcje między kształtowaniem obrotu spontanicznie przez sam rynek i przez instrumenty regulacyjne	66
7.	Problem prawa europejskiego	68
8.	Wielopłaszczyznowy wpływ zmian obrotu na instrumentarium prawne	69
9.	Legitymizacja zjawisk prawnych przez ich dogmatyczną kwalifikację i asymilację	70
10.	Podziały klasyfikacyjne a dogmatyczna asymilacja nowych zjawisk	71
III.	Podmiotowa dywersyfikacja obrotu a prawo zobowiązań	72
1.	Podmiotowa dywersyfikacja obrotu: prawo handlowe, prawo obrotu uspołecznionego, prawo konsumenckie	72
2.	Ochrona konsumenta jako zjawisko	73
3.	Informacyjny paradygmat ochrony konsumenta	74
4.	Rozwój europejskiego prawa konsumenckiego	76
5.	Charakterystyka europejskich dyrektyw konsumenckich	80
6.	Pojęcie konsumenta	87
7.	Trudności implementacji europejskiego prawa konsumenckiego w sposób umożliwiający integrację z tradycyjnym prawem umów	90
8.	Implementacja dyrektyw konsumenckich w prawie polskim	91
9.	Technika legislacyjna w zakresie prawa umów konsumenckich	92
10.	Cechy charakterystyczne konsumenckiego prawa umów	93
A.	Obowiązek informacyjny	93
B.	Prawna relewantność stadium przedkontraktowego	94
C.	Ogólny obowiązek radykalnej przejrzystości	95
D.	Kontrola treści umowy	96
E.	Ograniczenie zasady <i>pacta servanda sunt</i>	97
F.	Zasada realnego wykonania zobowiązania	98

G. Odmiennosc ujęcia kwestii formy umowy	99
H. Bezwzględnie obowiązujący charakter minimum postanowień umów	100
I. Niesymetryczne prawo kształtujące typu <i>opt in</i> lub <i>opt out</i>	101
J. Kryterium ekonomicznej funkcji umowy jako decydujące o wyodrębnieniu typu i „pakietowości” umów	102
K. Ciężar dowodu	103
L. Odpowiedzialność odszkodowawcza a interes konsumenta	104
M. Połowiczność cywilnoprawnej sankcji nieważności	105
§ 3. Prawo zobowiązań a system prawa	106
I. Prawo zobowiązań w multicyntycznym systemie prawa	106
II. Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności	107
III. Europejskie dążenia do harmonizacji i ujednoczenia prawa prywatnego w skali ponadpaństwowej	108
1. Próby harmonizacji i ujednoczenia materialnego prawa prywatnego	108
2. Prawo unijne a prawo zobowiązań	109
A. Prawne oprzyrządowanie obrotu w warunkach wspólnego rynku – kwestie generalne	109
B. Dotychczasowe działania unifikacyjne w zakresie prawa materialnego dotychczasowego prawa cywilnego	114
C. Praktyka Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej jako źródło kształtowania materialnego prawa zobowiązań	121
3. Ujednoczenie materialnego prawa prywatnego w skali europejskiej – stanowisko organów politycznych Unii Europejskiej	122
A. Parlament Europejski	123
B. Rada Europejska	124
C. Komisja Europejska	125
4. Przedsięwzięcia unifikacyjne	126
A. Zasady Europejskiego Prawa Umów (<i>Principles of European Contract Law</i> , Komisja Lando)	126
B. Europejski Kodeks Cywilny	127
C. <i>Draft Common Frame of Reference</i> (DCFR)	128
D. <i>Feasibility Study</i>	130
E. Zielona Księga w sprawie możliwości politycznych w zakresie postępów w kierunku ustanowienia europejskiego prawa umów dla konsumentów i przedsiębiorców	131
F. <i>Common European Sales Law</i> (CESL)	132
G. Wspólny rynek usług cyfrowych (<i>Digital Single Market</i>) i akty prawne mające go stworzyć	135
H. Inne inicjatywy unifikacyjne	137
IV. Wpływ konstytucji na prawo zobowiązań	138
1. Operacyjne narzędzie prawa	138
2. Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego dotyczące prawa cywilnego	139
V. Rozwój polskiego prawa zobowiązań	142
1. Prawo zobowiązań i jego kodyfikacja w Kodeksie zobowiązań	142
2. Kodeks zobowiązań po drugiej wojnie światowej	144
3. Odpowiedzialność za funkcjonariuszy państwowych	145
4. Kodeks cywilny: rozwój kodyfikacji prawa zobowiązań w jego ramach	146
5. Zobowiązania w Kodeksie cywilnym	147
6. Ewolucja Księgi III Kodeksu cywilnego pod wpływem zachodzących zmian ustrojowych	149

Rozdział I. Wprowadzenie do części ogólnej zobowiązań

A. Pierwszy etap reform Kodeksu cywilnego – nowela z 28.7.1990 r.	150
B. Drugi etap reform: lata 1991–2002	151
C. Trzeci etap reform od 14.2.2003 r.	152
D. Publicznoprawna geneza w zakresie odpowiedzialności za władzę publiczną	153
7. Ocena ogólna. Przyszłość kodyfikacji	154
§ 4. Kwestie kolizyjne prawa zobowiązań	156
I. Prawo krajowe a prawo obowiązujące na obszarze krajowym („przestrzeń prawna”)	156
II. Przestrzenny zakres prawa zobowiązań (prawo prywatne międzynarodowe, jurysdykcja)	160
1. Problemy pojawiające się ze względu na przynależność zobowiązania do różnych „przestrzeni prawnych”	160
2. Odmienność kolizyjnej perspektywy sądu i strony korzystającej ze swej autonomii	161
3. Prawo prywatne międzynarodowe	163
4. Źródła polskiego prawa prywatnego międzynarodowego	165
5. Prawo międzynarodowe prywatne Unii Europejskiej	167
6. Prawo właściwe w zakresie prawa zobowiązań	168
7. Kwestie jurysdykcyjne: źródła prawa	172
8. Kwestie jurysdykcyjne: zasady dla prawa zobowiązań	173
III. Czasowy zakres prawa zobowiązań (prawo intertemporalne)	174
1. Obowiązkiwanie a stosowanie prawa w perspektywie czasowej – niejednoznaczność ujęcia prawa intertemporalnego (kolizyjnego i materialnego)	174
2. Konkurencyjność działań legislatora i sądów w zakresie decydowania o rozwiązaniu kwestii intertemporalnej	177
3. Uwikłanie prawa intertemporalnego w konflikt aksjologiczny	180
4. Znaczenie PWKC	182
5. Znaczenie art. 3 KC	183
6. Zasady PWKC dla zobowiązań i wynikających z nich stosunków prawnych	184
7. Orzecznictwo sądowe – błędy praktyki	188

Literatura: *F. Ancel, B. Fauvarque-Cosson, J. Gest, Aux sources de la réforme du droit des contrats*, Paris 2017; *E. Bagińska, Odpowiedzialność odszkodowawcza za wykonywanie władzy publicznej*, Warszawa 2006; *E. Bagińska, E. Kowalewski, M.P. Ziemiak, Poszkodowany w wypadku komunikacyjnym a pojęcie konsumenta z art. 22¹ kodeksu cywilnego*, PA 2012, Nr 2; *Z. Banaszczyk, Odpowiedzialność za szkody wyrządzone przy wykonywaniu władzy publicznej*, Warszawa 2012; *C. von Bar, Konturen des Deliktrechtskonzeptes der Study Group on a European Civil Code – Ein Werkstattbericht, Zeitschrift für Europäisches Privatrecht* 2001; *tenże, Od zasad do kodyfikacji: perspektywy europejskiego prawa prywatnego*, KPP 2002, Nr 2; *tenże, Prace nad projektem Europejskiego Kodeksu Cywilnego*, PiP 2000, Nr 10; *C. von Bar, U. Drobnig, The Interaction of Contract Law and Tort and Property Law in Europe*, München 2004; *C. von Bar, S. Swann, Response to the Action Plan on European Contract Law: A More Coherent European Contract Law*, ERPL 2003; *M. Bassani, U. Mattei, The Common Core Approach of European Private Law*, Columbia Journal of European Law 1996–1997; *H. Beale, The story of EU contract law – from 2001 to 2014*, w: *Research handbook on EU consumer and contract law* (red. C. Twigg-Flesner), Cheltenham 2016; *M. Bednarek, Wzorce umów w prawie polskim*, Warszawa 2005; *J. Beldowski, M. Zachariasiewicz, Nowy etap harmonizacji prawa umów w UE (cz. I)*, EPS 2012, Nr 6; (cz. II), EPS 2012, Nr 8; *W. Białogłowski, A. Jaworski, Wznowienie postępowania*

cywilnego w następstwie orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu. Głos w dyskusji, PPC 2012, Nr 4; *S. Biernat*, Wykładnia prawa krajowego zgodnie z prawem Wspólnot Europejskich, w: Implementacja prawa integracji europejskiej w krajowych porządkach prawnych (red. *C. Mik*), Toruń 1998; *J. Blackie*, Tort/Delikt in the Work of the European Civil Code Project of the Study Group on a European Civil Code, w: *R. Zimmermann* (Hrsg.), Grundstrukturen des Europäischen Deliktsrecht, Baden-Baden 2003; *M.J. Bonell*, An International Restatement of Contract Law, Ardsley 2005; *L. Bosek*, Bezprawie legislacyjne, Warszawa 2007; *T. Bourgoignie*, L'impact du droit européen de la consommation sur le droit privé des Etats membres, w: *C. Jamin, D. Mazeaud* (éd.), L'harmonisation du droit des contrats en Europe, Paris 2001; *G.P. Calliess*, Principles of European (Consumer) Contract Law, German Law Journal 2004, Nr 8; *M.J. Campana*, Vers un langage juridique commun en Europe, ERPL 2000, Nr 1; *C.-W. Canaris*, Die richtlinienkonforme Auslegung und Rechtsfortbildung im System der juristischen Methodenlehre, w: Im Dienste der Gerechtigkeit. Festschrift für Franz Bydlinski (red. *H. Koziol, P. Rummel*), Wien 2002; *G. Canivet*, La convergence des systèmes juridiques par l'action du juge, w: De tous horizons: Mélanges Xavier Blanc-Jouvan, Paris 2005; *J. Cartwright*, Harmonisation Projects: Lessons from the European Experience, Latin American Legal Studies 2018, Nr 2; *O.O. Cherednychenko*, Fundamental Rights, Contract Law and the Protection of the Weaker Party. A Comparative Analysis of the Constitutionalisation of Contract Law, with Emphasis on Risky Financial Transactions, München 2007; *A. Chłopecki*, Sztuczna inteligencja – szkice prawnicze i futurologiczne, Warszawa 2018; *A.C. Ciacchi*, The Direct Horizontal Effect of EU Fundamental Rights, European Constitutional Law Review 2019, t. 15; *M. Ciemiński*, Naprawienie uszczerbku polegającego na utraconej przyjemności z podróży, KPP 2005, Nr 2; *J. Ciszewski*, Ustawowe i umowne ograniczenie odpowiedzialności osobistej, GSP 2003, Nr 10; Commentaries on European Contract Law (red. *N. Jansen, R. Zimmermann*), Oxford 2018; Commentary on the UNIDROIT principles of international commercial contracts (PICC) (ed. *S. Vogenauer*), Oxford 2015; Common European Sales Law. A Commentary (red. *R. Schulze*), Oxford 2012; Common European Sales Law: Article-by-Article Commentary of the Regulation on a Common Sales Law in the European Union (red. *J. Staudenmayer*), München 2017; *W. Czachórski*, Perspektywy reformy prawa cywilnego, PiP 1995, Nr 1; *M. Czepelak*, Międzynarodowe prawo zobowiązań Unii Europejskiej, Warszawa 2012; *tenże*, Wybór prawa właściwego dla zobowiązań pozaumownych w rozporządzeniu rzymskim II, KPP 2009, Nr 2; *M.A. Dausies*, Jednolite prawo cywilne w Europie? PPH 2003, Nr 6; *P. Dąbrowska*, Skutki orzeczenia wstępnego Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości, Warszawa 2003; Dekodyfikacja prawa prywatnego (red. *F. Longchamps de Bérier*), Warszawa 2017; *M. Delmas-Marty*, Le phénomène de l'harmonisation – L'expérience contemporaine, w: L'harmonisation du droit des contrats en Europe (éd. *Ch. Jamin, D. Mazeaud*), Paris 2001; *M.B. Dembour, M. Krzyżanowska-Mierzewska*, Ten Years On: The Voluminous and Interesting Polish Case Law, European Human Rights Law Review 2004; *C.M. Dickerson*, OHADA's Proposed Uniform Act on Contract Law, European Journal of Law Reform 2011, t. 13; Die Richtlinie über die Rechte der Verbraucher (red. *P. Bydlinski, B. Lurger*), Wien 2012; Discussion Draft of a Directive on Online Intermediary Platforms (red. *Ch. Busch, G. Dannemann, H. Schulte-Nölke, A. Wiewiórowska-Domagalska, F. Zoll*), Kraków 2019; *U. Drobnig*, Scope and General Rules of a European Civil Code, ERPL 1997, t. 5; *J. Dybiński*, Pojęcie konsumenta na rynku kapitałowym w prawie polskim i unijnym, KPP 2018, Nr 2; *P. Dzieńnis*, Odpowiedzialność cywilna władzy publicznej, Warszawa 2006; *H. Eidenmüller, F. Faust, C. Grigoleit, N. Jansen, G. Wagner, R. Zimmermann*, The Common Frame of Reference for European Private Law – Policy Choices and Codification Problems, Oxford Journal of Legal Studies 2008, t. 28; *H. Eidenmüller, N. Jansen, E.-M. Kieninger, G. Wagner, R. Zimmermann*, The Proposal for a Regulation on a Common European Sales Law, The Edinburgh Law Review 2012, t. 16; European Contract Law in the Digital Age (red. *S. Grundmann*), Cambridge–Antwerp–Portland 2018; *B. Fauvarque-Cosson*, New Principles in the Legal World: The Hague Principles on the choice of law in international contracts, w: English and European perspectives on contract

and commercial law: Essays in honour of Hugh Beale, Oxford 2014; *F. Fiorentini*, A Report on the 2001 and 2002 „Common Core of European Private Law” Meetings, ZEuP 2003; *M. Fontaine*, The Draft OHADA Uniform Act on Contracts and the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts, Uniform Law Review 2004, t. 9; *E. Frantziou*, (Most of) the Charter of Fundamental Rights is Horizontally Applicable: ECJ 6 November 2018, Joined Cases C-569/16 and C-570/16, *Bauer et al.*, European Constitutional Law Review 2019, t. 15; *D. Fuchs, W.W. Mogilski*, Poszkodowany w wypadku drogowym w kontekście ubezpieczenia OC sprawcy na tle pojęcia konsumenta usługi ubezpieczeniowej, w: Odszkodowanie za niemożność korzystania z pojazdu uszkodzonego w wypadku komunikacyjnym (red. *E. Kowalewski*), Toruń 2011; *L.L. Fuller*, Moralność prawa, Warszawa 1978; Fundamental Texts on European Private Law (red. *O. Radley-Gardner, H. Beale, R. Zimmermann, R. Schulze*), Oxford 2016; *W. van Gerven*, Codifying European Private Law? Yes, if...! European Law Review 2002; *tenże*, Rapport introductif, w: L’harmonisation du droit des contrats en Europe (éd. *Ch. Jamin, D. Mazeaud*), Paris 2001; *S. Ginossar*, Droit réel, propriété et créance, élaboration d’un système rationnel des droits patrimoniaux, Paris 1960; Głos w obronie klauzuli zasad współżycia społecznego, w: Europeizacja prawa prywatnego, t. II (red. *M. Pazdan, W. Popiołek, E. Rott-Pietrzyk, M. Szpunar*), Warszawa 2008; *K. Goner, Z. Radwański*, Sprawozdanie z działalności Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego za lata 1997–1999, KPP 2000, Nr 2; *L. Górnicki*, Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939, Wrocław 2000; *A. Grabowski, B. Naleziński*, Kłopoty z obowiązywaniem. Uwagi na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego, w: Studia z filozofii prawa (red. *J. Stelmach*), Kraków 2001; *A. Grebieniow, K. Osajda*, Kredyty walutowe. Węzłowe zagadnienia, Warszawa 2019; *M. Grochowski*, The practical potential of the DCFR Judgment of the Swedish Supreme Court (Högsta domstolen) of 3 November 2009, ERCL 2009, t. 9; *tenże*, Wymogi formalne w umowach konsumenckich, Warszawa 2018; *S. Grodziski*, Prace nad kodyfikacją i unifikacją polskiego prawa prywatnego (1919–1947), KPP 1992, Nr 1–4; *S. Grundmann*, Europäisches Schuldvertragsrecht, Berlin–New York 1998; *tenże*, European Company Law, Cambridge 2012; *tenże*, The Structure of the DCFR – Which Approach for Today’s Contract Law?, European Review of Contract Law 2008, t. 4; *P. Grzegorzczak*, Skutki wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w krajowym porządku prawnym, PS 2006, Nr 6; *S. Grzybowski*, Przekazanie świadczenia jako czynność prawna nienazwana a zasada swobody czynności prawnych, PiP 1967, Nr 3; *tenże*, Zagadnienie kodyfikacji polskiego prawa cywilnego 1919–1992, KPP 1992, Nr 1–4; *B. Gsell*, Granice rozwijania prawa w duchu zgodności z dyrektywami Unii Europejskiej w obrębie niemieckiego prawa prywatnego, KPP 2012, Nr 1; *J. Gündisch*, Qualität europäischer Rechtsetzung, w: Aufbruch nach Europa. 75 Jahre Max-Planck-Institut für Privatrecht, *J. Basedow, U. Drobnig, R. Ellger, K. J. Hopt, H. Kötz, R. Kulms, E. J. Mestmäcker* (Hrsg.), Tübingen 2001; *J. Gwiazdomorski*, Międzyczasowe prawo prywatne, cz. I, NP 1965, Nr 6, cz. II, NP 1965, Nr 7–8; *M. Haczkowska*, Odpowiedzialność odszkodowawcza państwa według Konstytucji RP, Warszawa 2007; *E. Hall, G. Howells, J. Watson*, The Consumer Rights Directive: An Assessment of its Contribution to the Development of European Consumer Contract Law, ERCL 2012, t. 8; *S. Han*, Principles of Asian Contract Law: An Endeavor of Regional Harmonization of Contract Law in East Asia, Villanova Law Review 2013, t. 58; *F.A. von Hayek*, Drei Vorlesungen über Demokratie, Gerechtigkeit und Sozialismus, Tübingen 1971; *B. Heiderhoff*, Grundstrukturen des nationalen und europäischen Verbrauchervertragsrecht. Insbesondere zur Reichweite europäischer Auslegung, München 2004; *J. Helios*, Pojmowanie wykładni prawa europejskiego w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości, AUWr, No 2424, Prawo CCLXXXI, Wrocław 2002; *H. Heller*, Gesammelte Schriften, II: Recht, Staat, Macht, Leiden 1971; *B. Hess*, Intertemporalesprivatrecht, Tübingen 1998; *M.W. Hesselink*, Polityczne aspekty Europejskiego Kodeksu Cywilnego, KPP 2006, Nr 2; *tenże*, The Consumer Rights Directive and the CFR: two worlds apart? ERCL 2009, Nr 3; *V. Heutger*, Das Privatrecht im Prozess der Europäischen Integration, EJCL 2003, September; *E. von Hippel*, Der Schutz des Schwächeren, Tübingen 1982; *E. Hondius*, The Proposal for a European Directive on Consumer Rights – A Step

Forward, ERPL 2010, t. 18; *E. Hondius, A. Wiewiórowska-Domagalska*, Europejski kodeks cywilny (Analiza prac Grupy Studyjnej), PiP 2002, Nr 6; *G. Howells, R. Schulze*, Overview of the proposed Consumer Rights Directive, w: *Modernising and Harmonising Consumer Contract Law* (red. *G. Howells, R. Schulze*), München 2009; *G. Huserl*, Recht und Zeit. Fünf rechtsphilosophische Essays, Frankfurt am Main 1955; *R. Hyland*, The American Experience: Restatements, the UCC, Uniform Laws, and Transnational Coordination, w: *Towards a European Civil Code* (red. *A. S. Hartkamp, M. W. Hesselink, E. H. Hondius, C. Joustra, E. du Perron, M. Veldman*), Nijmegen 2004; *M. Jabłoński, K. Koźmiński*, Bankowe kredyty waloryzowane do kursu walut obcych w orzecznictwie sądowym, Warszawa 2018; *M. Jagielska*, Podstawy odpowiedzialności za produkt, Warszawa 2004; *J. Jakubowski*, Wpływ zainteresowanych na właściwość prawa merytorycznego w prawie prywatnym międzynarodowym, RPEiS 1967, Nr 4; *N. Jansen*, The Making of Legal Authority: Non-legislative Codifications in Historical and Comparative Perspective, Oxford 2010; *N. Jansen, R. Zimmermann*, A European Civil Code in All But Name: Discussing the Nature and Purposes of the Draft Common Frame of Reference, Cambridge Law Journal 2010, t. 69; *ciż*, Restating the Acquis Communautaire? A Critical Examination of the „Principles of the Existing EC Contract Law”, Modern Law Review 2008, t. 71; *C. Jeloscheck, R. Lohnert*, Ein (neues) Recht der Dienstleistungen jenseits von Werk- und Dienstvertrag, Jahrbuch junger Zivilrechtswissenschaftler 2001; *A. Jędrzejewska*, Koncepcja oświadczenia woli w prawie cywilnym, Warszawa 1992; *C. Joerges*, States without Markets? Comments on the German Constitutional Court’s Maastricht-Judgement and the Plea for interdisciplinary Discourses, European Integration on line Papers, Vol. 1 (1997), Nr 20; *tenże*, The Market without the State?, European Integration on line Papers, Vol. 1 (1997), Nr 19; *C. Joustra*, Consumer Law, w: *Towards a European Civil Code* (red. *A.S. Hartkamp, M.W. Hesselink, E.H. Hondius, C. Joustra, E. du Perron, M. Veldman*), Nijmegen 2004; *Judicial cooperation in European private law* (red. *F. Cafaggi, S. Law*), Cheltenham 2017; *K. Kańska*, Czy nowa definicja konsumenta w Kodeksie cywilnym jest zgodna z tendencjami europejskimi, KPP 2004, Nr 1; *M. Kawczyńska*, Pozaumowna odpowiedzialność odszkodowawcza Unii Europejskiej, Warszawa 2015; *G. Kegel*, Allgemeines Kollisionsrecht, w: *Conflicts and Harmonisation. Kollision und Vereinheitlichung. Conflicts and Harmonisation. Mélanges en honneur d’Alfred E. von Overbeck*, Fribourg 1990; *H. Keller*, Rezeption des Völkerrechts, Berlin–Heidelberg–New York 2003; *A. Klein*, Elementy zobowiązaniowego stosunku prawnego, Wrocław 1964; *M. Kloda*, Zagadnienia międzyczasowe nowego prawa prywatnego międzynarodowego, KPP 2011, Nr 2; *Kodeks cywilny. Księga I. Część ogólna. Projekt Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego przyjęty w 2015 r. z objaśnieniami opracowanymi przez członków zespołu problemowego KKPC* (red. *P. Machnikowski*), Warszawa 2017; *W. Kocot*, Perspektywy harmonizacji prawa prywatnego w ramach Unii Europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem zobowiązań kontraktowych, SI 2005, t. XLIV; *tenże*, Systematyka prawa zobowiązań umownych w przyszłym kodeksie cywilnym, PiP 2018, Nr 3; *H. Konarski*, Perspektywy kodyfikacji europejskiego prawa zobowiązań, PPH 2004, Nr 3; *H. Koziol*, Die „Principles of European Tort Law” der „Group on European Tort Law”, ZEuP 2004, t. 12; *H. Kötz*, Rechtsvereinheitlichung: Nutzen, Kosten, Methoden, Ziele, Rabels Zeitschrift 1986; *A. Kunkiel-Kryńska*, Implementacja dyrektyw opartych na zasadzie harmonizacji pełnej na przykładzie dyrektywy o nieuczciwych praktykach handlowych, MoP 2007, Nr 18; *A. Kustra*, Polemika. Wokół multicytryczności systemu prawa, PiP 2006, Nr 6; *B. Lackoroński*, Skutki czynności prawnych w czasie, Warszawa 2019; *W. Lang*, Wokół „Multicytryczności systemu prawa”, PiP 2005, Nr 7; *D. Leczykiewicz*, Horizontal Application of the Charter of Fundamental Rights, European Law Review 2013, t. 38; *P. Legrand*, A Diabolical Idea, w: *Towards a European Civil Code* (red. *A.S. Hartkamp, M.W. Hesselink, E.H. Hondius, C. Joustra, E. du Perron, M. Veldman*), Nijmegen 2004; *tenże*, Against a European Civil Code, The Modern Law Review 1997, Nr 1; *tenże*, Brèves réflexions sur l’utopie unitaire en droit, RCLF 2000, t. 3; *tenże*, Sens et non-sens d’un code civil européen, RIDC 1996, Nr 4; *J. Limbach*, „Promieniowanie” konstytucji na prawo prywatne, KPP 1999, Nr 3; *R. Longchamps de Bérier*, Uzasadnienie projektu kodeksu zobowiązań

z uwzględnieniem ostatecznego tekstu kodeksu. Art. 1–167, Warszawa 1934; *N. de Luca*, European Company Law: Text, Cases and Materials, Cambridge 2017; *F. Luchaire*, Les Fondements constitutionnels du droit civil, RTDC 1982, Nr 2; *R.R. Ludwikowski*, Handel międzynarodowy, Warszawa 2012; *B. Lurger*, Grundfragen der Vereinheitlichung des Vertragsrecht in der Europäischen Union, Wien–New York 2002; *J. Luzak, K. Osajda*, Odpowiedzialność za zmarnowany urlop w prawie polskim, KPP 2005, Nr 2; *E. Łętowska*, Co znaczy „opcja” w Instrumencie Opcjonalnym (*Common European Sales Law*), EPS 2012, Nr 10; *taż*, Dialog i metody. Interpretacja w multicytrycznym systemie prawa, cz. I, EPS 2008, Nr 11, cz. II, EPS 2008, Nr 12; *taż*, Europejskie prawo umów konsumenckich, Warszawa 2004; *taż*, Interpretacja a subsumpcja zwrotów niedookreślonych i nieostrych, PiP 2011, Nr 7–8; *taż*, Konwencja Europejska w Polsce i nasze myślenie o prawie, KPP 1992, Nr 1–4; *taż*, Kształtowanie się odrębności obrotu mieszanego, w: Tendencje rozwoju prawa cywilnego (red. *E. Łętowska*), Wrocław 1983; *taż*, Mitologia równości, w: Szkice z teorii prawa i szczegółowych nauk prawnych (red. *S. Wronkowska, M. Zieliński*), Poznań 1990; *taż*, Multicytryczność współczesnego systemu prawa i jej konsekwencje, PiP 2005, Nr 4; *taż*, Multicytryczność współczesnego systemu prawa i wykładnia jej przyjazna, w: Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana, Kraków 2006; *taż*, O potrzebie zmiany poglądów na znaczenie art. 3 KC, w: Studia z prawa gospodarczego i handlowego. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Stanisława Włodyki (red. *W. Pyziół*), Kraków 1996; *taż*, O sankcjach w prawie cywilnym – deficyt ich realności na przykładach z prawa konsumenckiego, w: Studia z prawa cywilnego i gospodarczego. Księga pamiątkowa dedykowana Profesor Czesławie Żuławskiej (red. *B. Gnela, J. Koczanowski, R. Szostak*), Kraków 2000; *taż*, Ochrona niektórych praw konsumentów. Komentarz, Warszawa 2001; *taż*, Promieniowanie orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego na poszczególne gałęzie prawa, w: Księga XX-lecia orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego (red. *M. Zubik*), Warszawa 2006; *taż*, Skarga konstytucyjna Romualda K. (SK 18/00) – o specyfice indywidualnej kontroli konstytucyjności, w: Odpowiedzialność cywilna. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Adama Szpunara (red. *M. Pyziak-Szafnicka*), Kraków 2004; *taż*, Wpływ Konstytucji na prawo cywilne, w: Konstytucyjne podstawy systemu prawa (red. *M. Wyrzykowski*), Warszawa 2001; *taż*, Wzorce umowne: ogólne warunki, wzory, regulaminy, Wrocław 1975; *taż*, Zapewnienie efektywności orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, w: Zapewnienie efektywności orzeczeń sądów międzynarodowych w polskim porządku prawnym (red. *A. Wróbel*), Warszawa 2011; *taż*, Zawrotna, podwójna kariera likieru porzeczkowego, w: Valeat aequitas – księga pamiątkowa ofiarowana Księdzu Profesorowi Remigiuszowi Sobańskiemu (red. *M. Pazdan*), Katowice 2000; *E. Łętowska, Z. Radwański*, Miejsce kodeksu cywilnego w systemie źródeł prawa cywilnego, PiP 1985, Nr 3; *P. Machnikowski*, Swoboda umów według art. 353¹ KC. Konstrukcja prawna, Warszawa 2005; *C. Mak*, Fundamental Rights in European Contract Law, Austin 2008; *J. Maliszewska-Nienartowicz*, Ewolucja ochrony konsumenta w europejskim prawie wspólnotowym, Toruń 2004; *R. Mańko*, Europejski Kodeks Cywilny – stan prac nad projektem i perspektywy dalszego rozwoju, SI 2004, t. XLIII; *tenże*, Prawo prywatne w Unii Europejskiej. Perspektywy na przyszłość, Warszawa 2004; *D. Mazeaud*, Quelques mots sur la réforme de la réforme du droit des contrats, Recueil Dalloz 2018; *M. Mazurek*, Wpływ maksymalnych dyrektyw konsumenckich na funkcjonowanie skodyfikowanych systemów prawa cywilnego, TPP 2008, Nr 2; *A. Mączynski*, Uwagi o stanie nauki polskiego prawa cywilnego, PiP 2011, Nr 6; *P. Meijknecht*, Europejskie prawo sprzedaży (Projekt Grupy Studyjnej von Bara), PiP 2004, Nr 3; *tenże*, Tworzenie zasad europejskiego prawa kontraktów, PiP 2004, Nr 2; *M. Mekki*, La loi de ratification de l’ordonnance du 10 février 2016 – Une réforme de la réforme?, Recueil Dalloz 2018; *R. Michaels*, Globalization and Law: Law Beyond the State, w: *R. Banakar, M. Travers* (red.), Law and Social Theory, Oxford 2013; *R. Michaels, N. Jansen*, Private Law and the State: Comparative Perceptions and Historical Observations, Rabels Zeitschrift für Ausländisches und Internationales Privatrecht 2007, t. 71; *ciż*, Private Law Beyond the State? Europeanization, Globalization, Privatization, American Journal of Comparative Law 2006, t. 54; *H.W. Micklitz*, Do consumers and businesses need a new

architecture of consumer law? A thought-provoking impulse, *EUI Working Papers Law* 2012, Nr 23; *tenże*, Ein einheitliches Kaufrecht für Verbraucher in der EG?, *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht* 1997; *tenże*, The Principles of European Contract Law and the Protection of the Weaker Party, *Journal of Consumer Policy* 2004; *tenże*, The Targeted Full Harmonisation Approach: Looking Behind the Curtain, w: *Modernising and Harmonising Consumer Contract Law* (red. G. Howells, R. Schulze), München 2009; *H.W. Micklitz, N. Reich*, Cronica de una muerta anunciada – The Commission Proposal on a Directive of Consumer Rights, *CMLRev* 2009, Nr 2; *ciż*, The Commission Proposal for a „Regulation on a Common European Sales Law (CESL)” – too broad or not broad enough?, *EUI Working Papers Law* 2012, Nr 4; *H.W. Micklitz, N. Reich, P. Rott*, Understanding EU Consumer Law, Antwerp 2009; *P. Miklaszewicz*, Obowiązki informacyjne w umowach z udziałem konsumentów na tle prawa Unii Europejskiej, Warszawa 2008; *J. Mikolajewicz*, Prawo intertemporalne. Zagadnienia materialnoprawne, Poznań 2000; *P. Mostowik*, O podstawach własności prawa polskiego, *KPP* 2006, Nr 2; *tenże*, O tendencjach tworzenia ponadpaństwowego prawa zobowiązań umownych, *PS* 2001, Nr 2; *F. Mösslein*, Dispositives Recht. Zwecke, Strukturen, Methoden, Tübingen 2011; Multicentrism as an Emerging Paradigm in Legal Theory (red. M. Zirk-Sadowski, M. Golecki, B. Wojciechowski), Frankfurt–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien 2009; *P.C. Müller-Graff*, Gemeinsames Privatrecht in der Europäischen Gemeinschaft – Ansatzpunkte, Ausgangsfragen, Ausfaltungen, w: *P. Ch. Müller-Graff* (Hrsg.), *Gemeinsames Privatrecht in der Europäischen Gemeinschaft*, Baden-Baden 1993; *M. Nesterowicz*, Odpowiedzialność cywilna biura podróży za „zmarowany urlop” w prawie polskim i porównawczym (na tle uchwały SN z 19.11.2010 r.), *PS* 2011, Nr 5; *tenże*, Zadośćuczynienie pieniężne za „zmarowany urlop” podczas wycieczki turystycznej, *PiP* 2002, Nr 10; *M. Niedośpiał*, Swoboda czynności prawnych, Bielsko-Biała 2002; *L. Ogiegiło*, Wstęp do rozważań nad problematyką jednostronnych czynności prawnych w prawie zobowiązań, *SIS* 1991, Nr 16; *J. Okolski, W. Opalski*, Znaczenie prawa handlowego w świetle koncepcji jedności prawa cywilnego, *PPH* 1992, Nr 1; *A. Opalski*, Europejskie prawo spółek, Warszawa 2010; *K. Osajda*, Głos w obronie klauzuli zasad współżycia społecznego, w: *Europeizacja prawa prywatnego*, t. II (red. M. Pazdan, W. Popiołek, E. Rott-Pietrzyk, M. Szpunar), Warszawa 2008; *tenże*, Multizródłowość – teoria czy praktyka? Atypowe źródła prawa prywatnego, w: *Źródła prawa. Teoria i praktyka* (red. T. Giaro), Warszawa 2016; *tenże*, Perspektywy europejskiego prawa umów: Zielona Księga Komisji Europejskiej o Europejskim Prawie Kontraktów, *PPH* 2010, Nr 11; *tenże*, Znaczenie zasad prawa dla wykładni prawa (na przykładzie prawa cywilnego), w: *Teoria i praktyka wykładni prawa* (red. P. Winczorek), Warszawa 2005; *J. Parchomiuk*, Odpowiedzialność odszkodowawcza za legalne działania administracji publicznej, Warszawa 2007; *J. Pazdan*, Rozporządzenie Rzym I – nowa wspólnotowa kolizyjnoprawna regulacja zobowiązań umownych, *PPPM* 2009, t. 5; *taż*, Rozporządzenie Rzym II – nowe wspólnotowe unormowanie własności prawa dla zobowiązań pozaumownych, *PPPM* 2009, t. 4; *M. Pazdan*, Prawo prywatne międzynarodowe, Warszawa 2012, 2016; *J. Pietrzykowski*, Nowelizacja kodeksu cywilnego z 23 sierpnia 1996 r., *PS* 1997, Nr 3; *T. Pietrzykowski*, Wsteczne działanie prawa i jego zakaz, Kraków 2004; *tenże*, Zasada nieretroakcji w Kodeksie Cywilnym, *SP* 1999, Nr 3; *M. Piotrowski*, Normy prawne imperatywne i dyspozytywne, Warszawa–Poznań 1990; *tenże*, Rola ustawy wśród wyznaczników treści stosunków cywilnoprawnych, *PiP* 1989, Nr 12; *Policy Options for Progress Towards a European Contract Law*, *Rebels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht* 2011, Nr 2; *B. Pozzo*, Harmonisation of European Contract Law and the Need of Creating a Common Terminology, *ERPL* 2003, Nr 3; *N. Póltorak*, Odpowiedzialność odszkodowawcza państwa w prawie Wspólnot Europejskich, Kraków 2002; *J. Preussner-Zamorska, E. Traple*, Uwagi na temat wykładni art. 315 p.w.p. (głos w dyskusji), w: *Księga pamiątkowa z okazji 85-lecia ochrony własności przemysłowej w Polsce* (red. E. Wikło), Warszawa 2003; *Principles, Definitions, and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference* (red. C. von Bar, E. Clive, H. Schulte-Nölke), t. I–VI, München 2009; *Principles of Asian Contract Law: A Study on draft articles: performance & non-performance* (red. Y.J. Lee), Seoul 2016; *Principles of Eu-*

ropean Contract Law (red. *O. Lando, H. Beale*), The Hague 2000; Principles of European Contract Law. Part III (red. *O. Lando, E. Clive, A. Prüm, R. Zimmermann*), The Hague 2003; Projekt kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Sprawozdanie z dyskusji przeprowadzonej w Izbie Cywilnej Sądu Najwyższego, PS 2010, Nr 2; *M. Pyziak-Szafnicka*, Ochrona wierzyciela w razie niewypłacalności dłużnika, Warszawa 1995; *taż*, Uznanie długu, Łódź 1995; *Z. Radwański*, Kierunki reformy prawa cywilnego PiP 1987, Nr 4; *tenże*, Odpowiedzialność odszkodowawcza za szkody wyrządzone przy wykonywaniu władzy publicznej w świetle projektowanej nowelizacji kodeksu cywilnego, RPEiS 2004, Nr 2; *tenże*, Pojęcie prawa cywilnego w świetle kodeksu cywilnego (uwagi de lege lata i de lege ferenda), w: Polskie prawo prywatne w dobie przemian. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Jerzemu Młynarczykowi, Gdańsk 2005; *tenże*, Sprawozdanie z działalności Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w okresie 1.7.2002–31.12.2003 r., KPP 2004, Nr 2; *tenże*, Sprawozdanie z działalności Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego za II półrocze 2002 r., PL 2003, Nr 1; *tenże*, Teoria umów, Warszawa 1977; *tenże*, Teorie oświadczeń woli w świetle najnowszych zjawisk społecznych – komunikacji elektronicznej i ochrony konsumentów, w: Prawo prywatne czasu przemian. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Sołtyśsińskiemu, Poznań 2005; *tenże*, Trzy lata działalności Komisji Kodyfikacyjnej prawa cywilnego, PiP 2000, Nr 4; *tenże*, Uwagi do sprawozdania z dyskusji przeprowadzonej w Izbie Cywilnej Sądu Najwyższego nad „Projektem Kodeksu cywilnego. Księga Pierwsza”, PS 2010, Nr 5; *tenże*, Wykładnia oświadczeń woli składanych indywidualnym adresatom, Wrocław 1992; *tenże*, Założenia dalszych prac kodyfikacyjnych na obszarze prawa cywilnego, PiP 2004, Nr 3; *Z. Radwański, R. Zegadło*, Sprawozdanie z działalności Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w roku 2004, KPP 2005, Nr 2; *ciż*, Sprawozdanie z działalności Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w roku 2005, KPP 2006, Nr 2; *ciż*, Sprawozdanie z działalności Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w roku 2008, KPP 2009, Nr 2; *ciż*, Sprawozdanie z działalności Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w roku 2009, KPP 2010, Nr 2; *ciż*, Sprawozdanie z działalności Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego za okres 15 listopada 2006 r. do 31 grudnia 2007 r., KPP 2008, Nr 2; *J. Rajski*, Jednolite reguły wykładni kontraktów zawieranych w międzynarodowym obrocie gospodarczym, w: Studia z prawa cywilnego i gospodarczego. Księga pamiątkowa dedykowana Profesor Czesławie Żuławskiej, Kraków 2000; *tenże*, Kierunki rozwoju europejskiego prawa kontraktów, KPP 2002, Nr 1; *J. Rajski, W. Kocot, K. Zaradkiewicz*, Prawo o kontraktach w obrocie gospodarczym, Warszawa 2002; *N. Reich*, Von der Minimal- zur Voll- zur „Halbharmonisierung“ – Ein europäisches Privatrechtsdrama in fünf Akten, ZEuP 2010, Nr 1; *tenże*, Zur Theorie des Europäischen Verbraucherrechtes, Zeitschrift für Europäisches Privatrechts 1994, Nr 2; *N. Reich, H.W. Micklitz*, Europäisches Verbraucherrecht, Baden-Baden 2003; *K. Riesenhuber*, System und Prinzipien des Europäischen Vertragsrecht, Berlin 2003; *G. Ripert*, La règle morale dans les obligations civiles, Paris 1949; *M. Romanowski*, Ogólne reguły wykładni kontraktów w świetle zasad europejskiego prawa kontraktów a reguły wykładni umów w prawie polskim, PPH 2004, Nr 8; *W.H. Roth*, Europäischer Verbraucherschutz und BGB, Juristen Zeitung 2001, Nr 10; *P. Rott, E. Terryn*, The Proposal for a Directive on Consumer Rights – No Single Set of Rules, ZEuP 2009, Nr 3; *E. Rott-Pietrzyk*, Klauzule generalne roz sądku w kodeksie cywilnym, KPP 2005, Nr 3; *J. Rudnicki*, Dekodyfikacja prawa cywilnego w Polsce, Bielsko-Biała 2018; *F.J. Sacker*, Einleitung, Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch, München 2002; *M. Saffan*, Konstytucja a prawo cywilne, w: Ecclesia et Status. Księga jubileuszowa z okazji 40-lecia pracy naukowej Profesora Józefa Krukowskiego, Lublin 2004; *tenże*, Refleksje o roli zwyczaju, w: Prawo prywatne czasu przemian. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Sołtyśsińskiemu, Poznań 2005; *M. Saffan, K.J. Matuszyk*, Odpowiedzialność odszkodowawcza władzy publicznej, Warszawa 2009; *M. Saffan, P. Miklaszewicz*, Horizontal Effect of the General Principles of EU Law in the Sphere of Private Law, ERPL 2010, Nr 3; *R. Savatier*, Les métamorphoses économiques et sociales du droit civil d’aujourd’hui, Paris 1964; *P. Schlechtriem*, Restitution und Bereicherungsausgleich, Bd. I, II, Tübingen 2000, 2001; *A. Schwartze*, Enforcement of Private Law: The Missing Link in Process of European Har-

monisation, ERPL 2000, Nr 1; *J. Skoczylas*, Odpowiedzialność za szkody wyrządzone przez władzę publiczną, Warszawa 2005; *J. Smits*, Full Harmonization of Consumer Law? A Critique of the Draft Directive on Consumer Rights, ERPL 2010, Nr 18; *P. Sobolewski*, Kontrowersje wokół pojęcia nieistnienia i nieważności czynności prawnej, PPH 2009, Nr 5; Social Justice in European Contract Law: a Manifesto, Study Group on Social Justice in European Private Law, European Law Journal 2004, Nr 6; *S. Soltysiński*, Czynności nieważne i nieistniejące, w: Europeizacja prawa prywatnego (red. *M. Pazdan, W. Popiołek, E. Rott-Pietrzyk, M. Szpunar*), t. II, Warszawa 2008; *M. Spyra, F. Wejman*, Zasady wykładni bankowych wzorców umów, PB 2000, Nr 11; *A. Stawarska-Rippel*, Kodeks zobowiązań w pierwszych latach Polski Ludowej, KPP 2004, Nr 3; *T. Stawecki*, Między common law a prawem kontynentalnym. Kodeks cywilny jako słownik angielsko-polski w praktyce banków, PS 2006, Nr 11–12; Stosowanie prawa Unii Europejskiej przez sądy (red. *A. Wróbel*), t. I, Warszawa 2010; *F. Studnicki*, Działanie zwyczaju handlowego w zakresie zobowiązań z umowy, Kraków 1949; *S. Symeonides*, The Hague Principles on Choice of Law for International Contracts, American Journal of Comparative Law 2013, t. 61; *R. Szczepaniak*, Odpowiedzialność odszkodowawcza jednostek samorządu terytorialnego, Warszawa 2001; *M. Szydło*, Konkurencja regulacyjna w prawie spółek, Warszawa 2008; *A. Śledzińska-Simon*, Naruszenie prawa do sądu jako podstawa wzruszenia postępowania cywilnego z powodu nieważności, EPS 2009, Nr 2; *J. Taupitz*, Privatrechtsvereinheitlichung durch EG: Sachrechts- oder Kollisionrechtsvereinheitlichung? Juristen Zeitung 1993; The common European sales law in context (red. *G. Dannemann, S. Vogenauer*), Oxford 2013; The Future of Contract Law in Latin America. The Principles of Latin American Contract Law, Oxford 2017; The Principles of Latin American Contract Law: text, translation, and introduction (red. *R. Momberg, S. Vogenauer*), Uniform Law Review 2018, t. 23; *J. Tilmann*, Zweiter Kodifikations Beschluss des Europäischen Parlaments, ZEuP 1995, Nr 3; *K. Tonner*, Die Rolle des Verbraucherrechts bei der Entwicklung eines europäischen Zivilrechts, Juristen Zeitung 1996, Nr 11; *K. Tonner, K. Fangerow*, Directive 2011/83/EU on consumer rights: a new approach to European consumer law?, Zeitschrift für Europäisches Unternehmens- und Verbraucherrecht, Journal of European Consumer and Market Law 2012, Nr 2; *H. Trammer*, Sprawy czysto majątkowe w polskim prawie prywatnym międzynarodowym, Prawo w Handlu Zagranicznym 1968, Nr 19–20; *R. Trzaskowski*, Granice swobody kształtowania treści i celu umów obligacyjnych, Kraków 2005; *K. Trzcziński*, Zwyczaj i prawo zwyczajowe jako źródło prawa prywatnego, Rej. 1998, Nr 8; *C. Twigg-Flesner, D. Metcalf*, The proposed Consumer Rights Directive – less haste, more thought? ERCL 2009, Nr 3; Umowy w obrocie gospodarczym (red. *A. Koch, J. Napierala*), Warszawa 2015; *O. Unger*, Die Richtlinie über die Rechte der Verbraucher – Eine systematische Einführung, ZEuP 2012, Nr 2; *N. Urban*, One Legal Language and the Maintenance of Cultural and Linguistic Diversity?, ERPL 2000, Nr 1; Vollharmonisierung im europäischen Verbraucherrecht (red. *M. Stürner*), München 2010; *S. Vogenauer*, Die UNIDROIT-Grundregeln der internationalen Handelsverträge 2010, ZEuP 2013, t. 21; *A. Vonkilch*, Das intertemporale Privatrecht, Wien–New York 1998; *K. Weitz*, Jurysdykcja krajowa w postępowaniu cywilnym, Warszawa 2005; *tenże*, Projektowane zmiany rozporządzenia Nr 44/2001, w: Europejskie prawo procesowe cywilne i kolizyjne (red. *K. Weitz, P. Grzegorzcyk*), Warszawa 2012; *F. Wejman, F. Zoll*, Prawo ochrony konsumenta w okresie zmian, Kraków 1998; *C. Wendehorst*, Die neue Richtlinie über die Rechte der Verbraucher, w: Festschrift für Irmgard Griss (red. *B. Schenk, E. Lovrek, G. Musger, M. Neumayr*), Wien 2011; *S. Whittaker*, Unfair Terms and Consumer Guarantees: the Proposal for a Directive on Consumer Rights and the Significance of „Full Harmonisation”, ERCL 2009, Nr 3; *F. Wieacker*, Privatrechtsgeschichte der Neuzeit, Göttingen 1967; *M. Wilejczyk*, Zasady Draft Common Frame of Reference na tle zasad polskiego prawa prywatnego, PiP 2018, Nr 1; *G. Winkler*, Zeit und Recht, Wien–New York 1995; *A. Wróbel*, Znaczenie orzecznictwa „Cassis de Dijon” Trybunału Sprawiedliwości Wspólnot Europejskich a rozwój europejskiego prawa żywnościowego, Rej. 1995, Nr 10; *W. Wurmnest*, Common Core, Grundregeln, Kodifikationsentwürfe, Acquis-Grundsätze – Ansätze internationaler Wissenschaftlergruppen zur Privatrechtsvereinheitlichung in Europa,

ZEuP 2003, Nr 4; *H. Xantanaki*, The Problem of Quality in EU Legislation: What on Earth is Really Wrong?, *Common Market Law Review* 2001, Nr 3; Zapewnienie efektywności orzeczeń sądów międzynarodowych w polskim porządku prawnym (red. *A. Wróbel*), Warszawa 2011; *K. Zaradkiewicz*, Kodyfikacja prawa cywilnego na Litwie, Łotwie i w Estonii, PL 2003, Nr 4; *tenże*, Od tradycji ABGB do *acquis communautaire*. Przemiany prawa cywilnego na Węgrzech i w Słowenii, PL 2005, Nr 1; *tenże*, Rekodyfikacja prawa cywilnego. Stan obecny i kierunki zmian w Czechach i na Słowacji, PL 2003, Nr 2; *K. Zawada*, Europeizacja międzynarodowego prawa zobowiązań umownych. Od konwencji rzymskiej do rozporządzenia rzymskiego w sprawie prawa właściwego dla zobowiązań umownych, PS 2010, Nr 5; *tenże*, Zamierzona nowelizacja kodeksu cywilnego, KPP 1995, Nr 3; *tenże*, Zaskarżanie uchwał wspólników spółki z o.o. oraz uchwał walnego zgromadzenia akcjonariuszy, w: *Prawo prywatne czasu przemian*. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Sołtyśkiemu (red. *A. Nowicka*), Poznań 2005; *R. Zegadło*, Informacja o działalności Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w roku 2010, KPP 2011, Nr 2; *tenże*, Informacja o działalności Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w roku 2011, KPP 2012, Nr 2; *tenże*, Informacja o działalności Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w roku 2012, KPP 2013, Nr 2; *tenże*, Informacja o działalności Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w roku 2013, KPP 2014, Nr 2; *tenże*, Informacja o działalności Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w roku 2014, KPP 2015, Nr 2; *tenże*, Informacja o działalności Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego w roku 2015, KPP 2016, Nr 2; *T. Zembrzusi*, Wpływ wyroku ETPCz na dopuszczalność wznowienia postępowania cywilnego, EPS 2009, Nr 2; *A. Zieliński*, Kodeks cywilny i Kodeks postępowania cywilnego – projekt ustawy o zmianie. Opinia Rady Legislacyjnej, PL 2002, Nr 2; *M. Zieliński*, Wykładnia prawa. Zasady. Reguły. Wskazówki, Warszawa 2002; *M. Zieliński, Z. Radwański*, Wykładnia prawa cywilnego, SPP 2006, Nr 1; Zielona Księga: optymalna wizja Kodeksu cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej (red. *Z. Radwański*), Warszawa 2006; *M. Ziętek*, Miejsce prawa umów konsumenckich w systemie prawa prywatnego na przykładzie reformy niemieckiego prawa zobowiązań, KPP 2009, Nr 1; *R. Zimmermann*, Die UNIDROIT-Grundregeln der internationalen Handelsverträge 2004 in vergleichender Perspektive, ZEuP 2005, t. 13; *tenże*, Principles of European Tort Law and Principles of European Contract Law, w: *European Tort Law* (red. *H. Koziol, B. Steininger*), Wien 2004; *F. Zoll*, Kilka uwag na temat tzw. redukcji utrzymującej skuteczność, TPP 2000, Nr 1–2; *tenże*, Zobowiązania w zarysie według polskiego kodeksu zobowiązań, Warszawa 1948; *K. Zweigert, H. Kötz*, Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiet des Privatrechts, Bd. I, Tübingen 1996; *C. Żulawska*, Uwagi o „europeizacji” prawa umów, KPP 2001, Nr 2; *taż*, Wokół zasady wolności umów (art. 353¹ k.c. i wykładnia zwyczaju), AUWr, No 1690, Prawo CCXXXVI, Wrocław 1994.

§ 1. Zobowiązanie: pojęcie i konstrukcje

I. Charakterystyka ogólna relacji: zobowiązanie i prawo zobowiązań

1. Powinność normatywna i pozanormatywna a zobowiązanie

- 1 Na jednostce (podobnie zresztą jak na wykreowanych sztucznie przez prawo podmiotach stosunków społecznych – osobach prawnych) ciąży różnorakie **powinności: moralne, prawne, obyczajowe, polityczne, religijne**. Istnieją one „wobec kogoś”: siebie, wspólnoty, do której ktoś należy, bóstwa czy idei, innych osób. Można więc w takiej powinności dopatrywać się **zobowiązania** wobec kogoś. „Zobowiązanie” ma zatem u swego pojęciowego źródła ideę więzi łączącej zobowiązanego i podmiot, wobec którego jest on zobowiązany. Zobowiązanie nie istnieje więc poza relacją, stosunkiem „wo-

bec kogoś”. Temu „komuś” przysługuje roszczenie (żądanie) wobec zobowiązanego, aby zachował się on zgodnie z treścią powinności. To zachowanie jest świadczeniem. Zobowiązanie wymaga więc przede wszystkim uprzedniego istnienia normy określającej powinność danego zachowania.

Normatywność (powinność zachowania) towarzyszy więc każdemu zobowiązaniu. Nie zawsze jednak musi to być normatywność prawna. W konsekwencji zaś zobowiązanie nie zawsze będzie zobowiązaniem prawnym (rodzącym prawny skutek). Moralność, obyczajowość, honor, polityka czy religia tworzą własne porządki normatywne, nakazujące pewne zachowania (a więc i rodzące zobowiązania). Czasem istnienie takiej powinności o nieprawnym charakterze może jednak rodzić także pewne skutki prawne. Dzieje się tak wówczas, gdy samo prawo przypisze prawny skutek powinności o nieprawnym charakterze. Wówczas mamy do czynienia z tzw. zobowiązaniem naturalnym, o których niżej (rozdz. II § 8 pkt III). Czasem też wskazane pozaprawne porządki normatywne bywają współwyznacznikiem treści zobowiązania prawnego. Prawo bywa bowiem otwarte na tego rodzaju przenikanie do niego tych porządków.

Gdy porządkiem normatywnym określającym powinność danego zachowania się jest prawo pozytywne albo inny porządek traktowany na równi z prawem stanowionym (np. prawo zwyczajowe), można mówić o zobowiązaniu prawnym. Tak jest np. z zapłatą podatku, poddaniem obowiązkowym szczepieniom, używaniem pasów w czasie podróży samochodem. Jesteśmy też przez prawo (karne) „zobowiązani” do niepopelniania przestępstw, przez prawo administracyjne – do prawostronnego ruchu drogowego, przez prawo cywilne – do korzystania z własności w sposób nieprzeszkadzający sąsiadom, niewyrządzania innym szkód (*neminem laedere*), nienaruszania ich dóbr osobistych, wykonywania umów itd. Niektóre z tych prawnie relewantnych powinności są „zobowiązaniami”, których spełnienia wymaga prawo cywilne. W takim bowiem przypadku to właśnie w prawie cywilnym będą znajdowały się normy określające reżim prawny zobowiązania. Wtedy normy prawa cywilnego wskazują powinność pewnego zachowania się, sposób powstania, treść, charakterystyczny sposób funkcjonowania zobowiązania, a także – co jest cechą charakterystyczną wszystkich powinności prawnych – przesłanki i konsekwencje użycia przymusu państwowego (odpowiedzialność) na wypadek braku spełnienia powinności.

2. Zobowiązania regulowane w prawie cywilnym

Zobowiązania regulowane w prawie cywilnym, o których mowa w niniejszym tomie Systemu Prawa Prywatnego, to te, których prawny reżim (i w szczególności źródło powinności zachowania zobowiązanego) wyznacza prawo cywilne. **Błędem byłoby jednak redukcje tej kategorii do sytuacji uregulowanych tylko w Ks. III Kodeksu cywilnego, zatytułowanej „Zobowiązania”.** Reżim „prawa zobowiązań” nie ogranicza się bowiem tylko do regulacji umieszczonej w Ks. III Kodeksu cywilnego. Różne kwestie dotyczące zobowiązań są bowiem uregulowane także w innych księgach Kodeksu cywilnego (np. zobowiązania towarzyszące własności i innym prawom rzeczowym – Ks. II; zobowiązania związane ze spadkiem – Ks. IV). Ponadto reżim prawny zobowiązań, znamienity swym przedmiotem lub treścią, zawarty jest w wielu ustawach poza- i okołokodeksowych (także wchodzących do szeroko rozumianego prawa cywilnego, np. prawo autorskie, własność przemysłowa, prawo papierów wartościowych,

2

ustawa o ochronie niektórych praw konsumentów, ustawa o kredycie konsumenckim i wiele innych) oraz w ustawach kompleksowych (regulujących problematykę nie tylko cywilnoprawną, lecz także np. administracyjną). Tak jest w przypadku prawa bankowego, lotniczego, ubezpieczeniowego, energetycznego, usług rozmaitego rodzaju. Odrębne uregulowanie prawa rodzinnego lokuje także zobowiązania rodzinne poza Kodeksem cywilnym, jakkolwiek jakościowo i strukturalnie mamy tu do czynienia ze zobowiązaniami cywilnoprawnymi.

- 3 Należy także zwrócić uwagę, że koncept prawa zobowiązań jest właściwy dla prawa kontynentalnego, a nieznany prawu *common law*. Jego istotą jest próba wspólnej regulacji niektórych elementów różnych instytucji prawnych, na tle których dochodzi do powstania względnego stosunku prawnego, a więc stosunku prawnego skutecznego tylko *inter partes*, a nie *erga omnes*. W konsekwencji też prawo zobowiązań ma niejednorodną naturę i różne jego części wykazują odmienne cechy. Wyraźnie widać to, porównując dwie kluczowe sfery regulacji prawa zobowiązań: umowy i delikty. W przypadku deliktów regulacja prawna jest bardziej rygorystyczna celem ochrony poszkodowanego, natomiast w przypadku umów zasadą główną jest pozostawienie stronom umowy swobody co do ukształtowania treści łączącego je stosunku prawnego.

Przedmiotem tego tomu są zobowiązania umowne (umowy, kontrakty), a zatem dalej zawarte uwagi wprowadzające w całości mają zastosowanie do tego rodzaju zobowiązań, natomiast do pozostałych zobowiązań stosując się w takim stopniu, w jakim nie jest to sprzeczne z ich charakterem, ani dotyczącymi ich konkretnymi normami prawnymi.

3. Współstosowanie Kodeksu cywilnego i przepisów pozakodeksowych w zakresie zobowiązań

- 4 Instytucje prawa zobowiązań o generalnym charakterze, a więc zasady, reguły, elementy konstrukcyjne zobowiązań, ich ogólny prawny reżim są uregulowane w Kodeksie cywilnym w **Ks. III, która tworzy naturalną „ustawę bazową” dla prawa zobowiązań**. Przepisy tam umieszczone zawsze więc będą wyznacznikiem prawnego reżimu zobowiązania, i to nawet wtedy, gdy jest ono co do zasady regulowane w akcie pozakodeksowym. Jak trafnie podkreślał *Z. Radwański*², z punktu widzenia formalnego Kodeks cywilny nie różni się od innych ustaw składających się na korpus prawa cywilnego. Jednak przez swe pośrednie oddziaływanie na materię nieuregulowaną w kodeksie (ponieważ Kodeks cywilny jest dla tych materii źródłem rozwiązań ogólnych³), ze względu na znaczenie Kodeksu cywilnego dla interpretacji ustaw zwykłych, podlega on szerokiemu współstosowaniu z normami niższej rangi⁴.
- 5 **W Kodeksie cywilnym znajdują się trzy typy uregulowań odnoszących się do relacji Kodeks cywilny – ustawy pozakodeksowe.** Typ pierwszy to przepisy Kodeksu cywilnego odwołujące się do regulacji pozakodeksowych jako do uzupełnienia („ustawy”, o których mowa w art. 56 KC, obejmują wszystkie akty prawne rangi co najmniej ustawowej). Typ drugi wskazuje na zastosowanie norm Kodeksu cywilnego do stosunków prawnych regulowanych w reżimie prawnym pozakodeksowym (art. 845, 907 KC).

² *Z. Radwański*, Pojęcie prawa cywilnego, s. 34 i n.

³ Projekt Kodeksu cywilnego, Warszawa 1962, s. 199.

⁴ Por. też o tym orz. TK z 18.10.1994 r., K 2/94, OTK 1994, Nr 2, poz. 36.

Typ trzeci wskazuje na wyłączenie (ograniczenie) stosowania norm Kodeksu cywilnego do pewnych sytuacji regulowanych w normach przepisów pozakodeksowych (art. 820, 775, 795 przewidujące subsydiarność KC). Z kolei w niektórych ustawach pozakodeksowych określa się ich stosunek do Kodeksu cywilnego, przewidując jego subsydiarność (art. 2 KSH, art. 1 § 2 KM, art. 139 ust. 1 ZamPublU). Tego rodzaju legislacja jest niekonsekwentna i ma charakter przypadkowy⁵.

Opisane zjawisko występowanie obok Kodeksu cywilnego wielu ustaw okołokodeksowych to przejaw obserwowanej współcześnie dekodyfikacji prawa cywilnego (mająca zresztą w Europie związek z istnieniem prawa europejskiego)⁶. Utrudnia ona zadanie stosującym prawo. Wymaga bowiem wiedzy na temat zasad współstosowania Kodeksu cywilnego i aktów prawa pozakodeksowego. W każdym razie należy się wystrzegać pochopnego sięgania do argumentu *a contrario* jako rozstrzygającego o eliminacji stosowania przepisów Ks. III Kodeksu cywilnego w odniesieniu do materii regulowanej w ustawach szczegółowych odnoszących się do problematyki zobowiązań, gdyż często ich reżim prawny jest złożony, a podstawy normatywne nań się składające znajdują się w różnych aktach prawnych.

4. Subsydiarność regulacji normatywnej prawa zobowiązań: zastosowanie *iuris dispositivi* i tego konsekwencje

Nie należy mniemać, że prawo cywilne dotyczące zobowiązań („prawo zobowiązań”) każdorazowo wyraźnie wskazuje wszystkie elementy zobowiązania: „co”, „wobec kogo”, „jak” i „z jakimi konsekwencjami” ciąży jako powinność na zobowiązanym.

Przed wszystkim normatywność prawa cywilnego w ogólności, a prawa zobowiązań w szczególności, nie wyczerpuje się tylko w określaniu nakazów i zakazów. **Cechą prawą zobowiązań jest to, że niezależnie od nakazów i zakazów** (regulacja normami bezwzględnie obowiązującymi, wykluczającymi odstępstwo w indywidualnych wypadkach korzystania z tych przepisów, noszących też nazwę *iuris cogentis*) **określa ono tylko niektóre prawne konsekwencje tego, co skądinąd i tak jest dozwolone**. Na przykład realizacja przez strony swobody umów⁷ może nastąpić przez kreowanie umowy nienazwanej albo przez modyfikowanie – na potrzeby indywidualnego przypadku – reżimu prawnego umowy nazwanej. W takiej sytuacji porozumienie stron będzie określało treść umowy. Natomiast przesłanki jej skuteczności i następstwa (w kwestiach w umowie nieuregulowanych) oraz konsekwencje niewykonania będą już poddane reżimowi ustawowemu znajdującemu się w Kodeksie cywilnym.

Prawo cywilne, regulując reżim prawny zobowiązania, często czyni to w charakterystyczny sposób, nie nakazując lub zakazując czegoś, lecz tylko sugerując uczestnikom obrotu pewne sposoby zachowania (regulacja normami *iuris dispositivi*)⁸. Uczestnicy obrotu mogą więc inaczej uregulować własne zobowiązanie, ale jeśli tego nie zrobią, ich

⁵ Z. Radwański, Pojęcie prawa cywilnego, s. 38.

⁶ Zob. o dekodyfikacji z różnych perspektyw: Dekodyfikacja prawa prywatnego, *passim*; J. Rudnicki, Dekodyfikacja prawa cywilnego, *passim*.

⁷ W tej kwestii szerzej zob. P. Machnikowski, w: System PrPryw, t. 5, 2012, rozdz. V, Nb 63 i n.

⁸ O cechach charakterystycznych normowania uregulowania za pomocą *iuris cogentis* i *iuris dispositivi*, zob. M. Piotrowski, Normy prawne, *passim*. Por. także R. Trzaskowski, Granice swobody, s. 236–243; F. Möslin, Dispositives Recht, *passim*.

powinności będą automatycznie ukształtowane przez normy dyspozytywne. **Regulacja dyspozytywna ma więc charakter subsydiarny.** W sferze nią objętej pierwszeństwo kształtowania stosunków jest oddane umowie stron. Tylko o tyle, o ile umowa nie przewiduje regulacji pewnych kwestii – w grę wchodzi zastosowanie dyspozytywnej regulacji ustawowej. Jej istnienie ułatwia więc obrót. Wypełnia ona bowiem luki w treści umów i ułatwia ich interpretację. Zarazem (dzięki cesze subsydiarności) ułatwia uchronienie obrotu przed normatywnym „preregulowaniem” przez przepisy. I jakkolwiek w treści regulacji dyspozytywnej można dopatrywać się zachowania preferowanego (aksjologicznie) przez ustawodawcę, to uczestnicy obrotu mogą w ramach swobody umów co do zasady inaczej układać swoje stosunki.

- 8** Istotną trudność praktyczną może sprawiać ocena, które z norm prawa cywilnego mają charakter imperatywny, a które – dyspozytywny⁹. W tym zakresie ważnej wskazówki interpretacyjnej dostarcza art. 353¹ KC. Jego istnienie pozwala na przyjęcie zasady, iż normy prawa cywilnego dotyczące umów mają charakter norm *iuris dispositivi*, chyba że chodzi o normy, których charakter imperatywny wynika z ich wyraźnego brzmienia, lub których treść jest wyrazem zasady aksjologicznej (moralnej) albo wskazuje na motywację inspirowaną potrzebą ochrony porządku publicznego¹⁰.

5. „Przenikalność” prawa zobowiązań dla innych porządków normatywnych – pierwiastek etyczny w prawie

- 9** Reżim prawny prawa zobowiązań wyznaczają nie tylko przepisy prawa. **Zdarza się bowiem, że określając treść i skutki zobowiązania, prawo odsyła do innych porządków normatywnych, w szczególności moralnych i obyczajowych** (zwłaszcza do zwyczaju¹¹). Sygnałem o istnieniu takiego odesłania i zarazem granicą jego dopuszczalności jest użycie przez ustawodawcę w tekście przepisów zwrotów niedookreślonych typu: „dobre obyczaje” (art. 385¹ § 1, art. 385² KC), „zwyczaj” (czasem z jakimś dodatkowym dookreśleniem; por. art. 354 § 1, art. 365¹, 384 § 2, art. 394 § 1, art. 699, 738 § 1, art. 788 § 2, art. 801 § 2, art. 855 § 3, art. 908 § 1, art. 921⁶ KC), „zasady współżycia społecznego” (por. art. 353¹, 354 § 1, art. 357¹, 358¹ § 3, art. 411 pkt 2, art. 428, 431 § 2, art. 440, 446 § 2, art. 754, 902 KC), „cel społeczno-gospodarczy prawa” (art. 354 § 1 KC), „interes społeczny” (art. 894 § 2 KC).
- 10** Należy podkreślić, że **mechanizm przewidziany w art. 56 KC**, w którym mowa o tym, że czynność prawna pociąga za sobą nie tylko skutki w niej wyrażone, lecz także wynikające m.in. z zasad współżycia społecznego, „**otwiera” całość obrotu cywilnego na oceny dokonywane z punktu widzenia pierwiastka etycznego**¹². Niezależnie jednak od tego mechanizmu ogólnego występują i inne mechanizmy otwarcia prawa zobowiązań na pozaprawne systemy normatywne. Sporną kwestią jest okoliczność, czy w podobnych przypadkach mamy do czynienia z odesłaniem zawartym w prawie (ode-

⁹ M. Piotrowski, Normy prawne, s. 96, zamieszcza zestawienie używanych przez ustawodawcę sposobów wysławiania dyspozytywnego (imperatywnego) charakteru przepisów KC. Por. też P. Machnikowski, Swoboda umów, s. 219 i n.

¹⁰ C. Żuławska, Wokół zasady, s. 175–176.

¹¹ M. Saffjan, Refleksje, s. 79 i n.; K. Trzeciński, Zwyczaj, s. 166.

¹² P. Machnikowski, Swoboda umów, s. 265–304.

słanie do innych systemów normatywnych), czy z nakazem uwzględniania w konkretnych wypadkach przez organ stosujący prawo – ocen preferencyjnych¹³.

Stosowanie przepisów zawierających odesłania czy upoważnienia (w postaci klauzul generalnych i zwrotów niedookreślonych¹⁴) wymaga ustalenia treści danego zwrotu w porządku normatywnym, do którego odesłano. Nie oznacza to jednak (choć w błędnej praktyce często tak właśnie się zdarza) dowolności (subiektywizmu) ocen stosującego prawo. Nic nie zwalnia go od obowiązku dla danego przypadku (przypadków) odnalezienia i wykazania konkretnej treści odesłania. 11

Jakkolwiek odesłanie do innych porządków normatywnych przyczynia się do uelastycznienia treści prawa, to jednak często dzieje się to kosztem jego pewności i przewidywalności stosowania. Samo odesłanie przez ustawodawcę do innych porządków normatywnych przez zwroty niedookreślone jest zabiegiem dopuszczalnym. Granice i warunki korzystania z tej swobody regulacyjnej przez legislatora podlegają jednak kontroli, w tym także konstytucyjnej, z punktu widzenia zasad wynikających z art. 2 Konstytucji RP, jak również zachowania zasady proporcjonalności¹⁵. 12

W praktyce „przenikalność” innych porządków normatywnych do prawa dokonuje się przez akty indywidualne (orzeczenia sądowe, decyzje administracyjne), działające argumentem siły, przy czym, ponieważ nie zawsze są to rozstrzygnięcia sądowe podlegające instytucjonalnej ocenie instancyjnej, proces ten nie jest w pełni kontrolowalny. Sytuację pogarsza niska kultura uzasadniania sądowych orzeczeń w zakresie odkodowania *in concreto* treści odesłania¹⁶. 13

6. Demokracja i prawo zobowiązań umownych: przejawy i konsekwencje

Stosunki zobowiązaniowe – jak zresztą stosunki całego prawa cywilnego – opierają się na zasadzie równości stron. Ta równość jest szczególną wartością na gruncie prawa umów, gdzie ustawodawca pozostawia szeroki margines swobodzie umów. W ten sposób dopuszcza się możliwość kształtowania treści konkretnych stosunków przez strony tych stosunków. Równość stron (względem siebie) i względem prawa ma swe korzenie w zasadzie autonomii woli jako konstrukcyjnym i aksjologicznym fundamentem prawa cywilnego. Równość zaś i brak podległości jednostki względem innego, równorzędnie traktowanego obywatela jest jednym z atrybutów demokracji¹⁷. 14

Umowa oznacza „samozobowiązanie się” jednostki. Samorzządność i partycypacja będą więc kolejnym atrybutem prawa umów, wskazującym na jego demokratyczną naturę¹⁸. W prawie tym ideałem (nie zawsze w praktyce realizowanym) jest porozumienie się stron. Założeniem prawa umów jest także, że nie każda umowa będzie wymagała interwencji sądu do swej realizacji. **Umowa opiera się na konsensie, a więc uzgod-** 15

¹³ O sporze tym i podziale stanowisk – E. Rott-Pietrzyk, Klauzule generalne, s. 626, 627.

¹⁴ Problematykę ogólną klauzul generalnych i zwrotów niedookreślonych w prawie cywilnym omawia się w ramach wykładu części ogólnej prawa cywilnego – por. S. Grzybowski, w: System PrCyw, t. I, 1985, s. 97 i n., s. 116 i n.

¹⁵ W tym względzie por. orzecznictwo TK, np. wyr. z 16.1.2006 r., SK 30/05, OTK-A 2006, Nr 1, poz. 2.

¹⁶ E. Łętowska, Interpretacja a subsumpcja, s. 17–29.

¹⁷ Zarówno w klasycznej wersji liberalnej Locka i Smitha, jak i libertariańskiej F.A. von Hayeka (F.A. von Hayek, Drei Vorlesungen über Demokratie, *passim*).

¹⁸ H. Heller, Gesammelte Schriften, s. 451.

nieniu stanowisk, porozumieniu. Stąd czerpie swą powagę i legitymizację („umowy powinny być dotrzymanywane” – *pacta servanda sunt*). Umowy nie mogą być zrywane jednostronnie. Arbitralność zachowania nie jest przez prawo umów tolerowana.

- 16 **Prawo zobowiązań umownych oparte jest na swoistej „samoobsłudze” podmiotów zobowiązania.** One same mają decydować, czy zawrą umowę, czy będzie to umowa nazwana, nienazwana, umowa złożona, jaka będzie jej forma, jak ukształtują jej treść, czy skorzystają z gotowych wzorów zobowiązań umownych podpowiedzianych przez dyspozytywne normy prawa, czy skorzystają ze służących im uprawnień. Jest to konsekwencją charakterystycznej dla prawa umów zasady swobody umów (o której więcej w rozdz. V § 26 niniejszego tomu Systemu Prawa Prywatnego). Zobowiązanie – nawet zaciągnięte – nie musi być zatem bezwzględnie wykonane: decyduje o tym wierzyciel, kierując do dłużnika roszczenie. Może on jednak zrezygnować z realizacji zobowiązania. Także same zainteresowane strony decydują, czy uruchomią aparat sprawiedliwości, który w zakresie prawa zobowiązań nie działa z urzędu. Można zatem zaryzykować twierdzenie, że istnienie swobody umów jest wyrazem swoistego **demokratyzmu prawa zobowiązań, jako opartego na zasadzie „samostanowienia”**.

To jednak powoduje, że uczestnicy obrotu zaciągający zobowiązania są w szczególnej sytuacji, gdy idzie o ich deficyt znajomości prawa. Muszą oni bowiem być świadomi swej sytuacji, aby umieć, a także móc aktywnie działać. Muszą zatem znać swoje uprawnienia i możliwości, a także potrafić z nich korzystać. Aparat państwowy odgrywa tu zatem rolę subsydiarną – działa o tyle, o ile z jakichś względów strony same, dobrowolnie, nie dojdą do porozumienia co do realizacji swych praw podmiotowych. W prawie zobowiązań ideałem i całkowicie normalną sytuacją jest to, że obrót (zaciąganie i wykonywanie zobowiązań) odbywa się bez udziału aparatu państwowego. Jednak aparat państwowy (sądy) musi być dla stron dostępny, a działanie sądów – wydolne, podobnie zresztą jak mechanizm egzekucji zasądzonych wyroków.

- 17 Wynika stąd zasadnicza **odmienność skutków nieznajomości prawa zobowiązań umownych** (i w ogólności prawa cywilnego) **w porównaniu do innych działów prawa.** Różnica jest widoczna, zwłaszcza wobec prawa publicznego (administracyjnego, finansowego, karnego), kiedy to aparat państwowy działa z urzędu, zapewniając urzędową realizację sformułowanych w prawie nakazów (zakazów). Zasada *ignorantia iuris nocet* w zakresie prawa cywilnego odnosi się nie tylko do tekstu prawa stanowionego, lecz także do świadomości własnych praw podmiotowych, ma więc większe znaczenie w prawie cywilnym (zwłaszcza w prawie umów) niż w innych działach prawa.

II. Podstawowe pojęcia i instytucje prawa zobowiązań¹⁹

1. Rola zasad, pojęć, konstrukcji prawniczych w prawie zobowiązań

- 18 Do zrozumienia tekstu prawa (nie tylko zobowiązań) nie wystarcza znajomość treści aktów normatywnych. Prawo jako zjawisko kulturowe operuje wykształconą przez tradycję i historię siatką pojęciową, rezerwuarem „pojęć zastanych”, uznanych konstrukcji prawniczych, których znajomości wymaga sprawna i poprawna analiza tekstów praw-

¹⁹ Materia dotycząca tych kwestii jest wyczerpująco omówiona w rozdz. II niniejszego tomu Systemu Prawa Prywatnego, przedstawiającym obszernie kwestię struktury stosunku zobowiązaniowego.

nicznych i które – w pewnej mierze – krępują także swobodę ustawodawcy. Ten ostatni bowiem musi zdawać sobie sprawę, że odwołując się do pojęć i instytucji zastanych (używając ich nazw, posługując się określonymi terminami, wprowadzając do treści aktów normatywnych pewne pojęcia, instytucje, konstrukcje), w automatyczny – choć być może nie całkiem świadomy – sposób przesądza o treści ustanowionego prawa i jego odczytaniu w praktyce. Zasady, pojęcia i konstrukcje prawnicze są domeną dogmatyki prawa (w tym przypadku teorii zobowiązań) i ich znaczenie jest większe w tych działach prawa, w których – jak właśnie w prawie zobowiązań – bynajmniej nie wymaga się, aby treść konkretnych stosunków prawnych była w całości determinowana przez same przepisy (tekst) prawa.

Uzupełnienia luk w przepisach, objaśnienia znaczenia tekstu dokonuje się za pomocą: zasad, pojęć i konstrukcji zaczerpniętych z dogmatyki prawa cywilnego. Ich siatka ma swe źródło w tradycji prawniczej. Kształtuje się ona spontanicznie, w drodze rozwoju historycznego, a także przez świadome zabiegi i programy w zakresie międzynarodowej współpracy²⁰.

2. Pojęcie zobowiązania

Zobowiązanie (podlegające prawu cywilnemu) jest ukształtowane jako **więź między dwiema stronami (*vinculum iuris*)**. Strony – wierzyciel i dłużnik – mogą mieć zresztą charakter wielopodmiotowy. Ten prawny węzeł może być widziany (analizowany) od strony biernej (dłużniczej) lub od strony czynnej (wierzycielskiej). Mówiąc o stronie biernej, mamy na myśli **dług, a więc obowiązek osoby (dłużnik, na której ciążyą powinności określonego zachowania się (świadczenie)**, składające się na dług. Tę samą sytuację można rozpatrywać **od strony czynnej, tj. wiarygodności tworzącej prawo podmiotowe osoby, na rzecz której dłużnik ma świadczyć (wierzyciel)**. Zobowiązanie jako więź łączącą dłużnika i wierzyciela, kiedy to dłużnik jest zobowiązany do określonego zachowania się (świadczenie), a **wierzyciel ma prawo (podmiotowe) żądać (roszczenie) spełnienia świadczenia od dłużnika** – określa art. 353 KC (por. analizę tego przepisu – rozdz. II, Nb 1 i n.).

3. Źródła zobowiązania

A. Umowa

Źródłem zobowiązania bywają różne zdarzenia prawne.

Umowa (czynność prawna dwustronna) najczęściej bywa źródłem zobowiązania. Umowy nie należy jednak identyfikować z jej najbardziej typowym, choć nie jedynym skutkiem w postaci powstania stosunku prawnego, tj. zobowiązania. **Umowa jest zdarzeniem, zobowiązanie – stosunkiem prawnym**²¹. To rozróżnienie ma charakter fundamentalny dla analizy treści zobowiązania i umowy oraz struktury zobowiązania, a także ich wykładni.

²⁰ Zob. np. zasady UNIDROIT czy opublikowany w 2009 r. zbiór zasad, definicji i wzorców, znany jako *Draft Common Frame of References* (DCFR), Nb 128–129 i n.

²¹ Pierwszeństwo przyswojenia tej myśli w doktrynie polskiej należy do *A. Kleina*, *Elementy zobowiązaniowego stosunku prawnego, passim*.

B. Faktyczne stosunki umowne

21 W nauce prawa cywilnego (zwłaszcza niemieckiej) pojawił się problem, **czy niektóre faktyczne sytuacje mogą być traktowane jako źródło zobowiązania**²². W tym ujęciu typowe sytuacje społeczne (zaferowanie świadczenia, faktyczne przystąpienie do korzystania ze świadczenia), nie będąc „klasycznymi” oświadczeniami woli, prowadzą jednak do zawięzania umowy. Zmiana poglądów na temat oświadczenia woli (objęcie nim także zobiektywizowanych zachowań konwencjonalnych, rezygnacja z poszukiwania woli wewnętrznej i uznanie istnienia oświadczeń niewerbalnych) doprowadziła jednak do dezaktualizacji tej koncepcji doktrynalnej. Nie ma bowiem dziś wątpliwości, że tzw. faktyczne stosunki umowne mają swe źródło w oświadczeniu woli (w jego zmodernizowanym ujęciu) i w opartej na nim czynności prawnej.

Pogląd o istnieniu faktycznych stosunków umownych konstrukcyjnie nawiązywał do podziału źródeł zobowiązania, mającego swe źródło jeszcze w prawie rzymskim, a mianowicie *quasi*-kontraktów (jako jednej z kategorii podziału źródeł na kontrakty, *quasi*-kontrakty, delikty i *quasi*-delikty). Podział opierał się na kryteriach nakazujących w oświadczeniu woli widzieć przejaw woli wewnętrznej, w deliktach zaś – zdarzenia, których treścią jest czyn człowieka (niedozwolony, tj. delikt *sensu stricto*). Ewolucja pojęcia oświadczenia woli, formalizacja konsensu jako czynnika decydującego o zawarciu umowy, rozwój pojęcia „czynów niedozwolonych” w kierunku objęcia nim także zdarzeń (faktów), a nie tylko zachowań człowieka – doprowadziły do zatarcia klarownych granic między kategoriami wskazanego, klasycznego podziału źródeł zobowiązań. Reliktem wyodrębnienia oddzielnej grupy *quasi*-kontraktów jest *negotiorum gestio*.

C. Jednostronne czynności prawne

22 **Jednostronne czynności prawne** z rzadka są regulowane w prawie zobowiązań, np. w przypadku zapisu długu na okaziciela, przyrzeczenia publicznego lub przekazu. **Czy źródłem prawnie skutecznego zobowiązania może być własne oświadczenie woli przyszłego dłużnika i czy swoboda umów rozciąga się i na te sytuacje – jest kwestią sporną**²³. Trafny jest pogląd *M. Pyziak-Szafnickiej*²⁴, wyrażony w związku z analizą kwestii uznania długu, że problem leży niejako na skrzyżowaniu problematyki swobody umów i zasady słuszności. Wydaje się, że jeżeli nawet nie można bronić poglądu o istnieniu swobody czynności prawnych *tout court*²⁵, to w każdym razie współcześnie jest wykluczone kategoryczne opowiedzenie się za tezę o niedopuszczalności kreowania zobowiązań w drodze własnej, jednostronnej czynności prawnej²⁶. Potwierdza to aprobatą²⁷ dla umownego modyfikowania reguł odpowiedzialności *ex delicto*

²² Por. *Z. Radwański*, Teoria umów, s. 87 i n.; *A. Jędrzejewska*, Koncepcja oświadczenia woli, s. 21–28 oraz powołaną w tych pracach obszerną literaturę niemiecką.

²³ Por. *L. Ogięło*, Wstęp do rozważań, s. 45 i n. Zwolennikiem rozciągnięcia swobody umów na ten zakres był *S. Grzybowski*, Przekazanie świadczenia, s. 408 i n., co jednak wiązało się z brakiem w Kodeksie cywilnym regulacji przekazu (obecnie normowanego w Tytule XXXVII KC), a więc czynności upoważniającej. Koncepcję szerokiego ujęcia swobody czynności prawnej reprezentuje *M. Niedośpiał*, Swoboda czynności prawnych, s. 32 i n.

²⁴ *M. Pyziak-Szafnicka*, Uznanie długu, s. 90.

²⁵ Tak *P. Machnikowski*, w: System PrPryw, t. 5, 2012, rozdz. V, Nb 174–179.

²⁶ Odmiennie *P. Machnikowski*, w: *Gniewek, Machnikowski*, Komentarz KC, 2017, art. 353¹, Nb 3, Legalis.

²⁷ *R. Trzaskowski*, Granice swobody, s. 25, 26.

czy rozwój poglądów na temat uznania długu. **W żadnym zaś przypadku nie można uznawać ograniczenia swobody umów do dwustronnych czynności prawnych za zasadę prawa zobowiązań.**

D. Zdarzenia prawne (delikty, bezpodstawne wzbogacenie)

Zdarzenia prawne – w postaci wyrządzenia szkody czynem niedozwolonym (**delikt**) czy **nieuzasadnionego przesunięcia majątkowego (bezpodstawne wzbogacenie)** – w sytuacjach przewidzianych ustawowo są uznawane za źródło zobowiązania odszkodowawczego lub zobowiązania do zwrotu wzbogacenia. Kodeks cywilny posługuje się w art. 415 szeroką formułą deliktu, wzorowaną na dawnym art. 1382 KC franc.²⁸, czego konsekwencją jest brak enumeratywnie ujętego wyliczenia deliktów w kodeksie. 23

E. Orzeczenia sądowe

Orzeczenia sądowe mogą być w polskim systemie prawnym źródłem zobowiązania. Jednak, ze względu na ograniczoną kompetencję sądów do kształtowania treści stosunków między stronami sytuacje takie zdarzają się tylko wtedy, gdy prawo przyznaje w tym zakresie sądom stosowną, wyraźną kompetencję do ułożenia stosunków między stronami, które nie mogą się porozumieć (np. niekiedy w przypadku czynszu najmu, wynagrodzenia za dzieło, w przypadku umowy dożywocia, zastąpienia orzeczeniem sądowym oświadczenia woli – art. 64 KC). 24

F. Akty administracyjne

Akty administracyjne wyjątkowo tylko obecnie mogą być źródłem zobowiązania. Wolność gospodarcza jest obecnie zasadą konstytucyjną, a to minimalizuje dopuszczalność kreowania stosunków indywidualnych cywilnoprawnych aktami administracyjnymi o charakterze innym niż akty abstrakcyjne (i to oczywiście mającymi wystarczającą podstawę ustawową). 25

4. Zobowiązanie i podmiotowe prawa bezwzględne

Ujęcie zobowiązania jako więzi prawnej dwóch stron ma decydujące znaczenie dla charakteru prawa podmiotowego, jakie **zobowiązanie rodzi dla wierzyciela**. Jest to **wierzytelność – prawo podmiotowe o charakterze względnym – wyczerpująca się w roszczeniach wobec drugiej strony stosunku prawnego (dłużnika)**. Różni się ono od praw podmiotowych o charakterze bezwzględnym (np. właściwym dla praw rzeczowych). Te ostatnie uprawniają bowiem przede wszystkim do bezpośredniego korzystania z pewnych dóbr, z wyłączeniem innych osób, nie są zaś nakierowane na egzekwowanie określonych zachowań innych podmiotów, jak to jest w stosunku zobowiązaniowym. 26

W przypadku zobowiązania wynikające zeń prawo podmiotowe dopiero **pośrednio** (pierwsza różnica), poprzez zachowanie dłużnika (świadczenie), **daje wierzycielowi możliwość korzystania z jakiegoś dobra czy usługi**. W konsekwencji (druga różnica) prawo wierzyciela jest skuteczne tylko wobec dłużnika (drugiej strony związanej z wierzycielem stosunkiem prawnym). Inaczej więc niż prawa podmiotowe o charakterze bezwzględnym, **wierzytelności nie wiążą erga omnes**, lecz przyznają roszczenie

²⁸ W 2016 r. francuskie prawo zobowiązań zostało gruntownie zmodernizowane. Przepis art. 1382 utrzymano, jednak obecnie to art. 1240 KC franc.

(możliwość żądania spełnienia świadczenia) wobec dłużnika. Prawo podmiotowe, jakie wiąże się z istnieniem zobowiązania, jest dostrzegalne w momencie, gdy mówimy o czynnym aspekcie zobowiązania, widzianym od strony osoby uprawnionej, a więc wierzyciela. Wierzytelność wyraża się i realizuje poprzez roszczenie wobec dłużnika, aby świadczył – rzecz lub usługę. Skoro więc przedmiotem zobowiązania jest świadczenie (zachowanie się osoby, tj. dłużnika) – zobowiązanie bywa określane jako *ius in personam* (prawo osobiste). Różni to zobowiązanie od praw rzeczowych (*ius in rem*), kiedy to – jak powiedziano wyżej – prawo podmiotowe realizuje się bezpośrednio wobec rzeczy (innego dobra), a roszczenie wobec jakiejś osoby powstaje tylko wówczas, gdy przeszkadza ona w realizacji prawa podmiotowego wobec tego dobra.

27 Różnica między wierzytelnością a podmiotowym prawem rzeczowym ujawnia się więc w trzech kwestiach:

- 1) **względny (relatywny, *inter partes*) charakterze wierzytelności**, kiedy to zobowiązany jest tylko dłużnik, oraz w bezwzględnym (zobowiązującym wszystkich do powstrzymania się od naruszeń, a więc działającym *erga omnes*) charakterze podmiotowego prawa rzeczowego. Pojawienie się na tle prawa rzeczowego roszczenia (wobec konkretnej osoby) oznacza, że ta właśnie osoba, naruszając czyjeś prawo podmiotowe bezwzględne, „skonkretyzowała” je wobec siebie. To zaś stało się źródłem służącego uprawnionemu roszczenia (o zwrot dobra czy zaprzestanie naruszeń);
- 2) istnieniu w przypadku prawa rzeczowego, a **braku – w przypadku wierzytelności – tzw. *droit de suite***, tj. możliwości skierowania żądania do następcy prawnego pierwotnie zobowiązanego. *Droit de suite* uwidacznia się najwyraźniej w przypadku utraty rzeczy, na której ciążyą cudze prawa innych osób. Wtedy bowiem uprawniony może się zaspokoić, niezależnie od tego, kto w chwili zaspokojenia jest jej właścicielem. W przypadku wierzytelności brak tego rodzaju gwarancji – jej miejsce wypełnia odpowiedzialność ciężąca na majątku istniejącym i przyszłym dłużnika;
- 3) **wierzytelność** – w przeciwieństwie do podmiotowego prawa rzeczowego – **jest pozbawiona prawa pierwszeństwa (*droit de préférence*)**. W przypadku konfliktu między prawem osobistym a prawem rzeczowym pierwszeństwo służy temu ostatniemu.

5. Rozszerzona skuteczność zobowiązania

28 Zobowiązanie jako węzeł prawny istniejący *inter partes* korzysta ze słabszej ochrony prawnej niż podmiotowe prawo bezwzględne, skuteczne *erga omnes*. Granica między wierzytelnością a prawem rzeczowym jako podmiotowym majątkowym prawem bezwzględnym nie jest jednak ostro zarysowana. Dzieje się to z przyczyny rozszerzonej skuteczności niektórych wierzytelności.

Tendencja do rozszerzania skuteczności zobowiązania ma swe źródło w kilku okolicznościach. Po pierwsze, tradycyjna, odszkodowawcza sankcja za niewłaściwe wykonanie powinności w ramach zobowiązania ma połowiczny charakter, nie zapewniając w pełni zaspokojenia prawnie chronionego interesu wierzyciela, ze względów aksjologicznych uznawanego na zasługujący na ochronę *in natura*. Nie zawsze pieniądze uzyskane jako odszkodowanie są w pełni adekwatnym substytutem braku świadczenia. Odszkodowanie nie wyrównuje wszak nakładu starań, kosztów i straconego czasu

w celu, po pierwsze, w ogóle uzyskania odszkodowania (konieczność długotrwałego niekiedy sporu); po drugie, nakładów związanych z „wymianą” odszkodowania na stosowny substytut braku świadczenia. W tej sytuacji rozciągnięcie skuteczności wierzytelności na następców prawnych dłużnika umożliwia wierzycielowi skuteczniejsze zaspokojenie *in natura*. Drugą przyczyną nacisku na rozszerzanie skuteczności zobowiązań jest zmiana aksjologii towarzyszącej prawu zobowiązań. Uznaje się mianowicie za godne ochrony uzasadnione oczekiwania uprawnionego, koncentrujące się wokół realnego wykonania zobowiązania. Tak jest np. zwłaszcza ze wzmocnioną skutecznością najmu (art. 690 KC) czy w umowach konsumenckich.

Rozszerzona skuteczność wierzytelności powstaje w trzech sytuacjach, wyodrębnionych zresztą niezbyt precyzyjnie w zależności od wyeksponowania cechy, dzięki której rozszerzona skuteczność wierzytelności upodabnia ją do bezwzględnego prawa podmiotowego:

- 1) zacierania różnic między wierzytelnością i podmiotowym prawem bezwzględnym w zakresie ochrony nie *inter partes*, lecz *erga omnes*;
- 2) występowania także w wypadku wierzytelności *droit de suite*;
- 3) nadania wierzytelności innej rangi w zakresie pierwszeństwa na wypadek kolizji z prawem bezwzględnym.

Ad 1. Gdy **wyjątkowo wierzytelność doznaje ochrony bezwzględnego typu *erga omnes*** (por. art. 690 KC wobec najmu, art. 910 § 1 KC wobec prawa dożywocia), podobieństwo ochrony skłania niekiedy do tezy o przekształceniu takich wierzytelności „ciążących” na przedmiocie najmu (lokal) czy nieruchomości obciążonej dożywociem – w prawo rzeczowe²⁹. Bardziej zasadne wydaje się jednak twierdzenie – skoro chodzi o zwiększoną skuteczność tylko niektórych komponentów wierzytelności (posiadania lokalu, świadczeń z nieruchomości na rzecz dożywotnika) – iż cała wierzytelność nie przekształca się w prawo rzeczowe, pozostając stosunkiem względnym z każdorazowo zindywidualizowanym dłużnikiem. Natomiast występuje na jej tle sprzężenie z uprawnieniem o bezwzględnym charakterze, zmieniającym zasady powstania, zmiany, zgaśnięcia, przenoszenia i pierwszeństwa tylko wobec jednego, szczególnie chronionego uprawnienia w ramach wierzytelności.

Ad 2. Ograniczenie zasady względnego charakteru wierzytelności następuje niekiedy przez **powiązanie z wierzytelnością *droit de suite*** (swoiście zresztą ukształtowanego), a więc możliwości spełnienia świadczenia (wykonania zobowiązania) nie przez dłużnika, lecz przez jego prawnego następcę. Sytuacja taka występuje w kilku konstrukcyjnych, różniących się od siebie wariantach. Tak będzie np. w przypadkach przyznania wierzycielowi uprawnienia (prawo kształtujące) do powołania się na względną nieskuteczność czynności prawnej osłabiającej zdolność dłużnika do wywiązania się ze zobowiązania względem wierzyciela. Występuje to na tle tzw. **skargi pauliańskiej** (ochrona wierzyciela przed niewypłacalnością dłużnika – art. 527–534 KC)³⁰. Innym zbliżonym przykładem może być uregulowane w **art. 59 KC *ius ad rem***, umożliwiające stwierdzenie bezskuteczności zawarcia umowy, która czyni niemożliwym zadośćuczynienie roszczeniu osoby trzeciej. Stwierdzenie względnej bezskuteczności czynności uniemożliwiającej zaspokojenie wierzyciela otwiera im drogę – w obu wskazanych

²⁹ Por. F. Zoll, *Zobowiązania*, s. 12, 13.

³⁰ Por. M. Pyziak-Szafnicka, *Ochrona wierzyciela, passim*.

przypadkach – do skierowania roszczenia wynikającego z pierwotnej wierzytelności do kontrahenta dłużnika.

Innym przykładem rozszerzonego działania wierzytelności w zakresie uczynienia jej skuteczną względem osoby innej niż dłużnik może być sytuacja, gdy dochodzi do wyrządzenia wierzycielowi szkody przez uniemożliwienie dłużnikowi (bezprawnie, w zawiniony sposób) spełnienia świadczenia. W takim przypadku trudno oczywiście twierdzić, że wierzyciel może realizować swoje roszczenie u sprawcy szkody, lecz odszkodowawcza odpowiedzialność deliktowa tego ostatniego staje się sankcją niewykonania zobowiązania. Jeśli zatem odpowiedzialność odszkodowawcza (*ex contractu*) jest sankcją niewykonania zobowiązania, to w opisanym przypadku następuje w to miejsce podstawienie innej osoby (odpowiadającej jednak deliktowo) z „tytułu” nie tyle niewykonania zobowiązania, ile spowodowania jego niewykonania.

Jeszcze innym konstrukcyjnie rozszerzeniem kręgu osób, wobec których można kierować roszczenie, jakkolwiek nie są one uczestnikiem węzła prawnego, są **zobowiązania realne**, znamienne szczególnym sposobem oznaczania osoby dłużnika. Zobowiązanie w takim przypadku istnieje zawsze wobec jednego dłużnika, z tym jednak, że jest nim osoba, która ma określone uprawnienie do rzeczy będącej przedmiotem świadczenia. To powoduje istnienie *droit de suite* i zwiększenie pewności realnego zaspokojenia wierzyciela. Tego rodzaju sytuacja istnieje np. w przypadku zobowiązań wynikających ze stosunków sąsiedzkich (art. 148, 149 KC).

Ad 3. Rozszerzona skuteczność wierzytelności może też przejawiać się przede wszystkim w **zmianie zasady, iż wierzytelność na wypadek kolizji ustępuje prawu podmiotowemu o bezwzględny charakterze**. Dzieje się tak na wypadek wpisu wierzytelności do księgi wieczystej (*ius in rem scripta*). Możliwość taka istnieje tylko co do wyraźnie ustawowo wskazanych praw³¹ – por. art. 16 KWU (najem, dzierżawa, prawo odkupu, pierwokupu, dożywocia, roszczenia o przeniesienie własności i innych praw, jak również ich ustanowienie, prawo wynikające z umowy timesharingu). Bliższa analiza zagadnienia wraz ze skutkami wpisu praw i roszczeń osobistych do księgi wieczystej należy do wykładu prawa rzeczowego³².

Wzmögona ochrona praw względnych bywa osiągnana także przez konstruowanie na tle wierzytelności, po stronie wierzyciela, obok roszczenia względem dłużnika także „prawa” przynależenia do wierzyciela. Ta koncepcja prowadzi do dostrzeżenia w wierzytelności przedmiotu własności. Koncepcja ta pojawiła się w doktrynie francuskiej³³. Podobna myśl wcześniej pojawiła się jednak w Polsce w pracach *F. Zolla*³⁴.

6. Zobowiązanie i majątek

- 30 Służąc realizacji wymiany ekonomicznej, a więc pozyskiwaniu dóbr i usług wspólnie dokonywanemu nie w postaci naturalnej, lecz za pośrednictwem pieniądza, zobowiązania mają charakter majątkowy. **Wierzytelności – jako aktywa – składają się obok praw podmiotowych bezwzględnych na pojęcie majątku. Prawom kształującym także niepodobna odmawiać wartości majątkowej, a więc i wpływu na war-**

³¹ *E. Gniewek*, w: System PrPryw, t. 3, 2013, s. 153–154.

³² *E. Gniewek*, w: System PrPryw, t. 3, 2013, s. 153–154 i 213–215.

³³ *S. Ginossar*, *Droit réel*, s. 33 i n., s. 85 i n.

³⁴ *F. Zoll*, *Zobowiązania*, s. 11, 167.

tość majątku. Wartość ta nie będzie miała charakteru samodzielnego, lecz wyrazi się we wpływie na wartość prawa kształtowanego.

Dług – jako obligacja powiększająca pasywa – obciąża majątek dłużnika. **Naruszenie niektórych prawnych powinności, skądinąd samych w sobie o charakterze niemajątkowym** (w zakresie np. prawa rodzinnego czy ogólnego obowiązku nieszkodzenia innym, naruszenia praw człowieka itd.), **rodzi konsekwencje w postaci zobowiązań reparacyjnych (odszkodowawczych, naprawienie uszczerbków niemajątkowych, zadośćuczynienie za doznaną krzywdę, nawiązka)**. Jako długi, takie obligacje reparacyjne, będąc konsekwencją uchybienia powinnościom niemajątkowym, same mają majątkowy charakter i **obciążają majątek**.

Rozróżnienie między zobowiązaniem majątkowym a powinnością (zobowiązaniem niemajątkowym o konsekwencjach majątkowych) jest kwestią w pewnej mierze relatywną. Z jednej strony bowiem istnieją sytuacje, gdy zobowiązanie ma charakter majątkowy, jakkolwiek trudno poddający się majątkowemu wyliczeniu (por. art. 322 KPC), co zbliża je do zobowiązań niemajątkowych. Z drugiej zaś strony np. zaliczenie jakiejś szkody do uszczerbków majątkowych lub niemajątkowych jest kwestią wyboru kryteriów oceny i rozkładu akcentów w jej ramach³⁵.

Można w tej sytuacji zaryzykować dwa **uogólnienia**: po pierwsze, **można dostrzec tendencję do szerszego przypisywania majątkowego charakteru niektórym prawnym zobowiązaniom, kiedyś kwalifikowanym jako pozbawione tej cechy** – wiąże się to z rozwojem komercjalizacji nowych dóbr i usług; po drugie, istnieje większa skłonność do poszukiwania sankcji realizacji rozmaitych powinności niemajątkowych (w tym także mających swe źródło w prawie publicznym) w powstaniu zobowiązań reparacyjnych.

Związek występujący między zobowiązaniem i majątkiem oraz zabezpieczenie sankcjami majątkowymi interesów niemajątkowych uzasadniają uznanie prawa zobowiązań za pełniące funkcję ochronną majątku i dóbr niemajątkowych. Wynika to w szczególności z okoliczności, że odpowiedzialność cywilna – jako sankcja braku realizacji powinności dłużnika – ciąży na jego majątku.

7. Wiąż między długiem i odpowiedzialnością; wieloznaczność pojęcia „odpowiedzialność”

Uchybienie przez dłużnika swej powinności (wykonania zobowiązania, spełnienia świadczenia, zrealizowania długu) **rodzi dla dłużnika** negatywne konsekwencje prawne, globalnie określane jako **odpowiedzialność**³⁶. Po pierwsze, w takim przypad-

31

³⁵ Dobrym przykładem mogą być wątpliwości co do odszkodowania za zmarnowany urlop, kiedy powinność zapewnienia satysfakcji wynika z prawa europejskiego, wymagającego realizacji nawet w przypadku wadliwej implementacji w prawie wewnętrznym. O rozmaitych możliwościach kwalifikacyjnych i o płynnej granicy między majątkowym a niemajątkowym charakterem zobowiązania por. bogatą literaturę przedmiotu, np.: *J. Luzak, K. Osajda*, Odpowiedzialność za zmarnowany urlop, s. 305 i n.; *M. Ciemiński*, Naprawienie uszczerbku, s. 355 i n.; *M. Nesterowicz*, Zadośćuczynienie pieniężne, s. 72 i n.; *tenże*, Odpowiedzialność cywilna biura podróży, s. 5 i n.

³⁶ *P. Machnikowski*, Swoboda umów, s. 105, 106, podkreśla, że w przepisach Kodeksu cywilnego termin „odpowiedzialność” bywa używany także w innych znaczeniach. Ta wieloznaczność rzutuje na ustalenie problemu i wynik sporu o możliwość umownego kształtowania zasad odpowiedzialności. Zwolennicy wąskiego ujęcia odpowiedzialności (jako sfery przymusowej realizacji długu) możliwość taką trafnie kwestionują. Inaczej w przypadku występującego w różnych formach zbliżania pojęcia odpowiedzialności do pojęcia długu.

ku następuje pogorszenie sytuacji zobowiązanego, co może przybierać różne postaci przewidziane przez materialne prawo zobowiązań. Należy tu wskazać np. pojawienie się dodatkowych roszczeń (np. naliczanie odsetek, natychmiastowa wymagalność zobowiązania), ich przekształcenie lub aktualizację³⁷ (np. przy pojawieniu się możliwości przymusowego wykonania na koszt dłużnika, zabezpieczeniach takich jak: poręczenie, przepadek zadatku). Po drugie, dług może wówczas przekształcić się w powinność naprawienia szkody (co albo zastępuje dotychczasowy dług, albo go uzupełnia, np. w przypadku zwłoki). Po trzecie, uprawniony może uciec się do przewidzianych w prawie sposobów przymusowego zaspokojenia swego interesu przy wykorzystaniu sankcji publicznoprawnej (uzyskanie orzeczenia sądowego, egzekucja w różnych postaciach).

Dług może polegać na różnego rodzaju zachowaniach dłużnika, które nie zawsze są możliwe do wyegzekwowania *in natura*, nawet przy wykorzystaniu sankcji przymusu. W takich przypadkach dług przekształca się w obowiązek naprawienia szkody. Można nawet zaryzykować twierdzenie, iż z reguły na tle praktyki obrotu występują takie przekształcenia, zwłaszcza w odniesieniu do zobowiązań, w których świadczenie polega na *facere, non facere* lub *pati*. Natomiast wówczas gdy świadczenie polega na *dare*, łatwiej jest wyegzekwować je – przymusowo – w naturze.

Przymus państwowy, przez który następuje realizacja odpowiedzialności, może polegać na:

- 1) odebraniu przedmiotu, pieniędzy, przejęciu innych praw majątkowych w celu zaspokojenia długu czy to w naturze, czy w wartości. Ten ostatni przypadek nastąpi po spieniężeniu przejętych przedmiotów;
- 2) grzywnie lub zagrożeniem nakazem zapłaty w celu przymuszenia – ponieważ czynności czysto osobiste, niezastępowalne także mogą stanowić przedmiot świadczenia (art. 1050 § 1 i art. 1050¹ § 1 KPC);
- 3) zwróceniu się o wydanie orzeczenia sądowego zastępującego oświadczenie woli (art. 64 KC, 1047 KPC).

Wyjątkowo także sam wierzyciel może zastosować przymus w celu wyegzekwowania długu. Będzie tak w przypadku zastosowania potrącenia (art. 498 i n. KC) lub dozwolonej albo tolerowanej samopomocy (art. 432, 671 § 2 KC).

32 Skoro odpowiedzialność jest następstwem braku realizacji powinności dłużnika, przeto **między długiem i odpowiedzialnością istnieje współzależność**, więź (*iunctim*). Wyjątkowo **więź ta zostaje zerwana w przypadku:**

- 1) **zobowiązań niepełnych (naturalnych)**, gdy dłużnik nie ponosi odpowiedzialności za własny dług (por. ich omówienie – rozdz. II § 8 pkt III);
- 2) istnienia odpowiedzialności bez długu; niemiecki dług gruntowy – § 1191 KC niem.

Odpowiedzialność za dług cudzy osobista (np. poręczenie) **lub rzeczowa** (hipoteka, zastaw) nie oznacza natomiast istnienia odpowiedzialności bez długu. W takim bowiem przypadku ten, kto odpowiada, zarazem realizuje swój własny dług wobec osoby, z którą zawarł umowę ustanawiającą zabezpieczenie; przedmiotem długu zabezpieczyciela zaś jest właśnie „ponoszenie odpowiedzialności” za dług cudzy.

³⁷ P. Machnikowski, Swoboda umów, s. 108, trafnie natomiast kwestionuje zaliczanie wykonania zastępczego do środków przymusowej realizacji odpowiedzialności cywilnej w węższym tego słowa znaczeniu.

8. Odpowiedzialność cywilna (osobista) i jej ograniczenia

Odpowiedzialność cywilną określa się także mianem odpowiedzialności osobistej (co może wprowadzać w błąd, skoro nie jest realizowana względem osoby, lecz majątku). Jest bowiem zasadą ustaloną w drodze historycznego rozwoju prawa zobowiązań, że współcześnie przymusu będącego realizacją odpowiedzialności nie kieruje się przeciw osobie, lecz jedynie wobec majątku dłużnika. W ostatecznym rachunku odpowiedzialność (tym razem rozumiana jako **odpowiedzialność cywilna sensu stricto**) będzie ciążyła na całym majątku dłużnika (osoby odpowiedzialnej). Dotyczy to majątku istniejącego i przyszłego, ponieważ **odpowiedzialność osobista ma charakter nieograniczony. Wierzycielowi przysługuje tu wybór co do przedmiotów należących do majątku dłużnika, z których chciałby się zaspokoić**, a także do niego należy **decyzja co do sposobu, w jaki nastąpi przymusowe zaspokojenie** (art. 797, 799 KPC). Wybór ten doznaje ograniczeń wynikających z prawa egzekucyjnego, w którym przewiduje się ochronę minimum egzystencji dłużnika, a także uprzywilejowanie niektórych wierzycieli.

33

Ograniczenia odpowiedzialności osobistej występują w postaci ograniczenia możliwości kierowania odpowiedzialnością³⁸:

34

- 1) **do pewnej masy majątkowej**, traktowanej jako wyodrębniona w majątku dłużnika (*cum viribus patrimonii*). W tym przypadku ograniczenie nie dotyczy tego, „za co” dłużnik odpowiada, lecz tego, „czym” odpowiada. Jeżeli wyodrębniona masa nie wystarcza na pokrycie długu, wówczas odpowiedzialność nie zostanie w pełni zrealizowana. Jako ustawowo regulowany, ten typ ograniczenia nie występuje na gruncie prawa zobowiązań, natomiast dostrzec go można na tle prawa spadkowego (odpowiedzialność spadkobiercy za długi spadku do momentu przyjęcia spadku – art. 1030 KC) lub prawa rodzinnego (w związku z istnieniem w ramach ustroju majątkowego małżeńskiego różnych, wyodrębnionych mas majątkowych – art. 41 KRO). Jest sporne, czy w ramach swobody umów można we wskazany sposób umownie ograniczyć odpowiedzialność³⁹;
- 2) **do pewnej wartości, niezależnie od wysokości długu**. Tu ograniczenie dotyczy tego, „za co”, a nie tego, „czym” odpowiada (*pro viribus patrimonii*). Tego rodzaju ograniczenie występuje w prawie spadkowym (odpowiedzialność po przyjęciu spadku z dobrodziejstwem inwentarza – w przeciwieństwie do spadkobiercy, który przyjął spadek bez tego dobrodziejstwa, a który odpowiada w sposób nieograniczony – art. 1031 § 2 KC). Także konstrukcję tę przyjęto w art. 55⁴ KC wobec nabywcy przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego.

Nie należy wskazanego tu ograniczenia utożsamiać z ograniczeniem samego długu do pewnej kwoty. Wtedy bowiem ograniczenie odpowiedzialności jest refleksem ograniczenia długu. Sytuacje takie występują na tle prawa zobowiązań, np. w przypadku umowy przewozu, i mogą mieć swe źródło zarówno w przepisach prawa, jak i – co częstsze i dopuszczalne – w umowie stron. Natomiast wskazane wyżej przypadki ograniczeń dotyczyły samej odpowiedzialności, niezależnie od rozmiarów długu.

³⁸ J. Ciszewski, Ustawowe i umowne, s. 17 i n.

³⁹ Stanowisko przychylnie zajmują (z zastrzeżeniami) S. Grzybowski, w: System PrCyw, t. III, cz. 1, 1981, s. 67 i n. oraz J. Ciszewski, Ustawowe i umowne, s. 24 i n. Przeciw: A. Ohanowicz, w: Ohanowicz, Górski, Zarzy, s. 27; R. Trzaskowski, Granice swobody, s. 28; P. Machnikowski, Swoboda umów, s. 170 i n.

35 Odpowiedzialność osobista wprawdzie obejmuje cały majątek istniejący i przyszły (duża skala odpowiedzialności), jednak nie jest ona odpowiedzialnością pewną. Dzieje się tak dlatego, że stan majątkowy dłużnika może podlegać fluktuacjom zarówno gdy idzie o powiększanie pasywów, jak i pomniejszanie aktywów. Wierzyciel nie może zapobiec, aby dłużnik nie pogarszał swego stanu majątkowego (pomniejszając w ten sposób szanse wypłacalności) w drodze zaciągania nowych długów (powiększanie pasywów majątku). Może natomiast uzyskać ochronę przez zaskarżenie dokonywanych rozporządzeń (zmniejszanie aktywów majątku). Celowi temu służy instytucja zaskarżenia czynności zdziałanych z pokrzywdzeniem wierzycieli (roszczenia pauliańskie)⁴⁰. Pewność realizacji odpowiedzialności może wzmocnić wykreowanie **odpowiedzialności rzeczowej** przez zabezpieczenie długu zastawem lub hipoteką. Tu **gwarancję pokrycia długu tworzy możliwość zaspokojenia się z przedmiotu zabezpieczenia niezależnie od tego, kto jest jego właścicielem**. Ten ostatni, nawet gdy nie jest dłużnikiem osobistym, musi ścierpieć (*pati*) egzekucję wierzyciela z rzeczy stanowiącej przedmiot zabezpieczenia (sprzedaż w celu zaspokojenia). Odpowiedzialność rzeczowa wymaga jednak przeprowadzenia skomplikowanej procedury realizacji zabezpieczenia przez sprzedaż przedmiotu zastawu lub hipoteki.

III. Mechanizm kreacji zobowiązania przez umowę i prawo

1. Konieczność odróżniania umowy od zobowiązania z niej wynikającego

36 Powstanie stosunku prawnego (zobowiązania) genetycznie wiąże się z dokonaniem czynności prawnej lub ze zdarzeniem prawnym, z którego wystąpieniem prawo wiąże skutek w postaci powstania zobowiązania (np. popełnienie deliktu). Zawsze **źródło zobowiązania wymaga wyraźnego odróżnienia od samego zobowiązania** (np. umowa od stosunku prawnego powstającego wskutek zawarcia tej umowy).

2. Treść umowy – treść zobowiązania

37 **Umowa jest źródłem zobowiązania i jednocześnie – choć nie wyłącznie i nie całkowicie – źródłem kształtowania jego treści.**

Zobowiązanie jest treściowo znacznie bogatsze niż umowa. Zgodnie bowiem z art. 56 KC, czynność prawna powoduje skutki w niej wyrażone (zgodne z treścią umowy), a także te, które wynikają z przepisów prawa, obowiązujących zwyczajów, zasad współżycia społecznego.

3. Mechanizm kształtowania treści zobowiązania przez treść umowy i inne prawnie relewantne czynniki

38 **Umowa zatem może, będąc czynnikiem wyznaczającym treść zobowiązania, „konkurować”** (gdy idzie o zakres postanowień) z tym, co uregulowano przepisami pozytywnymi i co wyrażają obowiązujące stałe zwyczaje. Umowie jednak służy priorytet normowania. Ustępuje on tylko wobec przepisów obowiązujących bezwzględnie. Ewentualny „zbieg” postanowień umowy, normowania dyspozytywnego, ustalonych zwyczajów będzie rozstrzygany na rzecz postanowień konkretnej umowy. Relację między

⁴⁰ M. Pyziak-Szafnicka, Ochrona wierzyciela, *passim*.

czynnikami kształtującymi treść zobowiązania tłumaczy myśl ogólniejsza. Ustawodawca sprzyja tendencji, aby konkretne stosunki regulujące konkretną sytuację konkretnych podmiotów były kształtowane w sposób możliwie najdokładniej oddający partykularyzm celów umowy i sytuacji, w jakiej została zawarta. Im bardziej „wyspecjalizowane” i konkretne, bliższe sytuacji stron umowy, będą czynniki określające treść zobowiązania (więzi prawnej), tym – w założeniu – lepiej, bardziej efektywnie uregulują one stosunek prawny (zobowiązanie), z którym strony (z tej właśnie przyczyny) będą się lepiej identyfikowały. Dlatego nie można podzielić poglądu⁴¹, zgodnie z którym wprawdzie ustawowe normy dyspozytywne ustępują miejsca postanowieniom umowy, lecz jednak inaczej ma się sprawa wobec innych czynników wskazanych w art. 56 KC (w szczególności zwyczajów⁴²).

W doktrynie budzi kontrowersje relacja pomiędzy wzorcami umownymi a umową⁴³. Jeden z poglądów opiera się na założeniu, że przez zawarcie umowy na podstawie wzorca dochodzi do inkorporacji treści tego wzorca bezpośrednio do treści umowy i w konsekwencji obejmuje go oświadczenie woli stron tej umowy. Z drugiej jednak strony, za czym przemawia mechanizm dopuszczalności abstrakcyjnej kontroli wzorców umownych, można traktować wzorce jako element znajdujący się poza umową stron (tak jak wymienione w art. 56 KC, obok ustawy, zwyczaje czy zasady współżycia społecznego), który wpływa na treść stosunku prawnego powstałego wskutek zawarcia umowy (szerzej o sposobie działania wzorców por. rozdz. VII tego tomu Systemu Prawa Prywatnego).

Kolejne miejsce wśród czynników wpływających na treść zobowiązaniowego stosunku prawnego należy do **zwyczajów** jako czynnika indywidualizującego w ramach branży, terytorium lub czasu. Zwyczaje muszą być „odczytane” przez sąd, który musi stwierdzić ich istnienie i treść, a także ocenić, czy mają one charakter „ustalonej” praktyki, właściwej dla danej sytuacji⁴⁴.

Normy dyspozytywne zawierają regulację wprawdzie preferowaną aksjologicznie przez ustawodawcę, ale o najwyższym stopniu ogólności wobec konkretnej transakcji. Trzeba tu wskazać, że sama okoliczność, czy dana norma ma charakter dyspozytywny czy bezwzględnie obowiązujący, może być przedmiotem sporu i oceny sądowej.

Mechanizm działania norm dyspozytywnych jest następujący. Strony umowy mogą konkretną kwestię uregulowaną tego rodzaju normami odmiennie ująć w treści zawieranej umowy⁴⁵. Jeśli to uczynią, to wyłączą stosowanie konkretnej normy dyspozytywnej, a naruszenie tej regulacji będzie naruszeniem umowy, ale nie prawa. Jeżeli

⁴¹ M. Piotrowski, Rola ustawy, s. 83 i n.

⁴² O tej kontrowersji i trzech grupach poglądów (pierwszeństwo dyspozytywnego przepisu przed zwyczajem, pierwszeństwo zwyczaju przed przepisem normą prawną, pierwszeństwo tzw. zwyczaju umownego, tj. wyjaśniającego i uzupełniającego oświadczenie woli, przed przepisem normą prawną oraz pierwszeństwo ustawy przed tzw. zwyczajem normatywnym – przypisującym znaczenie zachowania podmiotów) – K. Trzciniński, Zwyczaj, s. 164, 165.

⁴³ O tym problemie zob. szerzej rozdz. VII niniejszego tomu Systemu Prawa Prywatnego.

⁴⁴ Zob. o zwyczaju jako źródle prawa: M. Saffjan, w: System PrPryw, t. 1, 2012, s. 215 i n.

⁴⁵ Choć normy dyspozytywne najczęściej prawa kontraktów, to mogą odnosić się do wszystkich rodzajów czynności prawnych, przy czym w przypadku czynności prawnych jednostronnych to wola podmiotu dokonującego tej czynności decyduje o odstępstwie od treści wynikającej z norm dyspozytywnych, a w przypadku uchwał – wola większości podejmującej uchwałę.

natomiast strony umowy nie zawrą w umowie postanowień odmiennych od norm dyspozytywnych, to do łączącego je stosunku prawnego powstałego wskutek zawarcia tej umowy normy te znajdą zastosowanie. Nie staną się one jednak częścią umowy strony (brak regulacji odmiennej od zawartej w normach dyspozytywnych w umowie nie oznacza automatycznej inkorporacji tych norm do treści umowy), lecz będą działały tak samo jak normy bezwzględnie obowiązujące⁴⁶.

Bardziej złożona jest ocena przypadku, gdy strony wprost „przepiszą” do treści umowy treść przepisów zawierających normy dyspozytywne. Najczęściej przepisanie treści przepisów do umowy jest bezrefleksyjne, może wynikać np. z chęci zawarcia w umowie kompletnego reżimu prawnego, błędnego przeświadczenia, że to jest potrzebne, czy kopiowania anglosaskich wzorów umów, które, ze względu na specyfikę anglosaskiego prawa kontraktów, są znacznie bardziej obszerne niż umowy kontynentalne. Należy zatem uznać, że przepisanie to nie ma żadnego znaczenia jurydycznego. Dokonując wykładni przepisanych do umowy przepisów należy więc kierować się regułami właściwymi dla wykładni prawa, a nie dla wykładni oświadczenia woli, a ich naruszenie trzeba kwalifikować jako naruszenie prawa (nieważność bezwzględna), a nie naruszenie umowy (nieważność względna).

- 42 **Zasady współżycia społecznego** (dobre obyczaje)⁴⁷ również służą kształtowaniu treści zobowiązania (art. 56 KC). Zarazem jednak (przez art. 58 KC) są także „kontrolerem” decydującym o wyeliminowaniu z treści umowy tego, co jest sprzeczne z zasadami współżycia społecznego. Tym sposobem na tle mechanizmu kształtowania treści zobowiązania przez umowę zasady współżycia społecznego pełnią rolę podobną do norm prawnych bezwzględnie obowiązujących (*ius cogens*).

IV. Wykładnia treści zobowiązań

1. Narzędzia interpretacyjne a treść zobowiązania

- 43 Potrzeba wykładni treści zobowiązania ujawnia się silnie zwłaszcza w sytuacji konfliktu między stronami zobowiązania. Może on dotyczyć zarówno istnienia czynnika kształtującego treść zobowiązania (oświadczenie woli, umowa, zwyczaj, wzorzec umowny, zasady współżycia społecznego), adekwatnego w danej sytuacji, jak i jego znaczenia, a nadto możliwy jest spór na tle tego, jakiemu reżimowi prawnemu podlega dane zobowiązanie (spór interpretacyjny co do prawa).

Kwestie wykładni (interpretacji) odnosi się albo do oświadczeń woli⁴⁸, albo do przepisów prawa⁴⁹. Przedmiot i metodyka działań interpretacyjnych są w obu przypadkach odmienne.

⁴⁶ Także prawodawstwo unijne dostrzega tożsamość normatywną przepisów zawierających normy kogentywne i dyspozytywne, zob. zwłaszcza preambułę dyrektywy 93/13/EWG [dyrektywa Rady 93/13/EWG z 5.4.1993 r. w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich (Dz.Urz. UE L z 1993 r. Nr 95, s. 29)], która traktuje jako „przepisy obowiązujące”, dyspozytywne i kogentywne.

⁴⁷ O zaletach posługiwania się w systemie prawnym jedną klauzulą monistyczną zamiast wielu, a więc o przewadze uniwersalnej klauzuli zasad współżycia społecznego, zob.: Głos w obronie klauzuli zasad współżycia społecznego, s. 113–116.

⁴⁸ Por. Z. Radwański, Wykładnia oświadczeń woli, *passim*.

⁴⁹ M. Zieliński, Wykładnia prawa, *passim*; M. Zieliński, Z. Radwański, Wykładnia prawa cywilnego, s. 2–40.

[Przejdź do księgarni →](#)